

**NIKITA HRUŠTŠOVIN VIIMEISET VALLAN VUODET (1960–1964)
SAMIZDAT-SATIIRISSA JA PÄIVÄKIRJOISSA**

Sampo Ikonen
Maisterintutkielma
Historia
Jyväskylän yliopisto
2023

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta	Laitos Historian ja etnologian laitos
Tekijä Sampo Ikonen	
Työn nimi Nikita Hruštšovin viimeiset vallan vuodet (1960–1964) samizdat-satiirissa ja päiväkirjoissa	
Oppiaine Historia	Työn laji Maisterintutkielma
Aika 3.11.2023	Sivumäärä 61
Tiivistelmä <p>Tutkimus käsittelee Neuvostoliiton valtionpäämiehen, Nikita Hruštšovin valtakauden viittä viimeistä vuotta (1960–1964) maanalaisen satiirikirjallisuuden osoittamista temaattisista näkökulmista. Analysoin suosittua samizdat -satiiria, jonka kuvaamaa Neuvostoliittoa vertaan aikalaisten todellisuuteen mittavan päiväkirja-aineiston avulla. Samizdatilla tarkoitetaan valtion sensuurikoneiston ulottumattomissa tuotettuja, kopioituja ja levitettyjä kulttuurituotteita.</p> <p>Tutkimukseni piiriin valikoitui kolme maanalaista satiiriteosta: Juli Danielin <i>This is Moscow Speaking</i>, Andrei Sinjavskin <i>Oikeudenkäynti alkaa</i> ja Vladimir Voinovitšin <i>Sotamies Ioan Tšonkinin ihmeelliset seikkailut</i>. Tutkimus peilaa satiiriteoksissa eniten sivutilaa vieneitä pilkan kohteita aikalaisten päiväkirjamerkintöihin. Nämä olivat: valtionpäämiesten henkilökultit, kansaan kohdistunut valvonta ja Neuvostoliitossa heikosti toteutuva oikeusvaltio.</p> <p>Satiiriteokset mukailevat aikakauden päiväkirjamerkintöjä. Sisäpoliittiset puheenaiheet ovat molemmissa hyvin verrannollisia sekä sisällöltään että tyylieltään. Sivutilaa täyttivät valtionpäämiesten ja työläisten mobilisointiin tarkoitetut henkilökultit, oikeusmurhat sekä epäluottamus viranomaisia kohtaan. On selvää, että vaikka maassa, jossa ei ollut vapaata mediaa ja jossa toimi mittava sensuurilaitos, kansa oli hyvin tietoinen heidän keskuudessaan vallinneista ongelmista. Virallisten tiedonlähteiden sijaan juoruttiin, yritettiin salakuunnella länsimaisia radio-ohjelmia ja luettiin laitonta kirjallisuutta, joka laajalti vastasi kansan mielipiteitä ja näkemyksiä tavallisen ihmisen arjesta Hruštšovin Neuvostoliitossa.</p>	
Asiasanat - Nikita Hruštšov, destalinisaatio, samizdat, satiiri, 1960-luku, Neuvostoliitto, päiväkirjat, henkilökultti, kylmä sota	
Säilytyspaikka Jyväskylän yliopisto	
Muita tietoja	

Sisällysluettelo

1	Johdanto	1
1.1	Aineisto	3
1.2	Satiiriteosten juonet	6
1.3	Tutkimusmenetelmät	7
1.4	Historiografinen katsaus	9
2	Henkilökultit	12
2.1	Aave Neuvostoliiton yllä	13
2.2	Nikita Hruštšov, populistti	20
2.2.1	Ruokakriisin ratkaisija, ei syntipukki	20
2.3	Kommunismien sanansaattajat	25
2.3.1	Lehmän lypsäjiä ja porsaan ruokkijoita	27
2.3.2	Avaruuden valloittajat	28
2.4	Yhteenveto	31
3	Kansan valvonta	33
3.1	Puolijaksityiset päiväkirjat	33
3.2	KGB = Gestapo?	35
3.3	Uhkia joka suunnalla	37
3.4	”Puna taskussa, itsevarmuus huipussaan”	39
3.5	Yhteenveto	41
4	Oikeusvaltio	42
4.1	Lieventämisperusteita ja vastuunjako	43
4.2	Когда деньги говорят, тогда совесть молчит - Kun raha puhuu, omatunto on hiljaa	47
4.3	Tapaus 1 - Novotšerrkasskin verilöyly	49
4.4	Tapaus 2 - Joseph Brodskyn oikeudenkäynti	52
4.5	Yhteenveto	55
5	Lopuksi	56
	Kirjallisuus	58
	Lähteet	61

1 JOHDANTO

Tämä tutkimus käsittelee Neuvostoliiton valtionpäämiehen, Nikita Hruštšovin valtakauden viittä viimeistä vuotta (1960–1964) maanalaisen satiirikirjallisuuden osoittamista temaattisista näkökulmista. Analysoin suosittua samizdat- ja tamizdat satiiria, jonka kuvaamaa Neuvostoliittoa vertaan aikalaisten todellisuuteen mittavan päiväkirja-aineiston avulla.

Samizdatilla viitataan erilaisten kirjallisten, poliittisten, musiikillisten ym. kulttuurituotteiden maanalaiseen verkostomaiseen tuottamiseen, jäljentämiseen ja levittämiseen. Käsitteenä samizdat tarkoittaa itse kustannettua (vrt. gosizdat, joka viittaa valtiokustanteeseen).¹ Tamizdat oli maanalaisten teosten salakuljettamista ulkomaille julkaisutarkoituksessa, vaikka käsitteet menevätkin usein kirjallisuudessa sekaisin. Usein myös ulkomailla julkaistuja laittomia teoksia kutsutaan samizdatiksi. Samizdat käytäntönä syntyi vastustamaan vallankumouksen jälkeen toimeenpantua tiukkaa sensuurikulttuuria, joka Neuvostoliittoa leimasi.² Ennen Josif Stalinin kuolemaa samizdat oli yleistä lähinnä intellektuellien keskuudessa, jotka levittivät toisilleen kirjoituskoneella jäljennettyjä tekstejä sensuurikoneiston ulottumattomissa.³

Nikita Hruštšovin toimiessa Neuvostoliiton valtionpäämiehenä (1953–1964), samizdat muodostui pienen intellektuelliryhmän toiminnasta laajaksi organisoiduksi kulttuuri-ilmioiksi. Aikaisemmassa tutkimuksessa on katsottu, että samizdatin ”kultakausi” kesti noin vuosikymmenen, 1950-luvun puolivälistä 1960-luvun puoliväliin eli ns. suojasään⁴ aikakauden ajan.⁵ Sanan- ja mielipiteenvapauden puutteessa kansa turvautui omakustantamiseen tuottaakseen ja kuluttaakseen valtiosta riippumatonta kulttuurimateriaalia. Tätä materiaalia vaihdettiin esimerkiksi mikrofilmien, käsin kopioitujen dokumenttien ja kasettien muodossa. Samizdat oli

¹ Kind-Kovács, F., & Labov, J., 2015, 1.

² Kind-Kovács, F., & Labov, J., 2015, 2-3.

³ Slonim, M., 1977, 376.

⁴ Suojuasäällä viitataan rajalliseen kulttuurielämän vapautumiseen Nikita Hruštšovin valtakaudella. Suojuasään on katsottu loppuneen Hruštšovin syrjäyttämisen vuonna 1964 tai vaihtoehtoisesti Juli Danielin ja Andrei Sinjavskijn näytösoikeudenkäyntiin vuonna 1966.

⁵ Glanc, T., & Gruntorád, J., 2018, 104.

yleisintä suurissa kaupungeissa, lähinnä Moskovassa ja Leningradissa. Maaseudulla ilmiö oli marginaalinen.⁶

Eräänlaisena samizdatin esimerkkiteoksena on pidetty Boris Pasternakin *Tohtori Živago*, jonka julkaisun maan sensuurikoneisto kielsi. Saadakseen kirjansa levitykseen, Pasternak turvautui tamizdatiin ja onnistui salakuljettamaan teoksensa julkaisuun ulkomaille. *Tohtori Živago* julkaistiin Italiassa vuonna 1957, minkä jälkeen kopioita kirjasta salakuljetettiin Neuvostoliittoon maanalaisesti jaettavaksi. Pasternakille myönnettiin teoksesta Nobelin kirjallisuuspalkinto vuonna 1958, jonka vastaanottamisesta hän kuitenkin joutui kieltäytymään viranomaisten painostuksen vuoksi.⁷

Proosakirjallisuuden lisäksi samizdatina levitettiin paljon Venäjälle yleistä runoutta, uskonnollista materiaalia ja uutisia esimerkiksi poliittisista vangeista ja heidän oikeudenkäynneistään. Tämä vastarintaliike oli erityisen vahva 1960-luvun puolivälistä 70-luvun puoliväliin Leonid Brežnevin hallintokaudella, jota leimasivat hänen edeltäjänsä Hruštšovia tiukemmat sensuuritoimet ja kulttuurikentän toimijoita piinanneet näytösoikeudenkäynnit.⁸

Satiiri on ”naurun aseina esitettyä kritiikkiä”⁹, joka kohdistuu henkilöihin tai yhteiskunnallisiin epäkohtiin, joita satiirikko pitää kritisoimisen arvoisena. Satiiri on tyyliltään purevaa, nokkelaa ivaa, jota tutkimalla voidaan yrittää päästä lähelle aikalaisten ”todellista” mielipidettä ajan keskeisistä puheenaiheista.¹⁰ Poliittinen satiiri on vaikutuskeino, jonka menestystä voidaan mitata sen suosiolla, vaikka tämän tutkimuksen kohdalla teosten suosion mittaaminen onkin hankalaa niiden laittoman statuksen vuoksi. Neuvostoliiton kontekstissa on hyödyllisempää tutkia maan sensuurikoneiston ja oikeusjärjestelmän reaktiota oppositiovetoiseen kirjallisuuteen. Suuri reaktio viittaa kirjan nauttimaan suosioon.

Tutkimukseeni valikoitui kolme satiiriteosta: Vladimir Voinovitšin *Sotamies Ivan Tšonkinin ihmeelliset seikkailut*¹¹, Andrei Sinjavskin (pseudonyymi Abram Terts)

⁶ Slonim, M., 1977, 376.

⁷ Zubok, V. M., 2009., 15–19.

⁸ Slonim, M., 1977, 378.

⁹ Kivistö, S. & Riikonen, H. K., 2012, 14.

¹⁰ Kivistö, S. & Ikonen, T., 2007, Johdanto.

¹¹ Voinovitš, V., & Pyykkö, R., 1979.

*Oikeudenkäynti alkaa*¹² ja Juli Danielin (pseudonyymi Nikolai Arzhak) *This is Moscow speaking*¹³. Kirjoissa useimmiten kritisoidut aiheet osoittivat tutkimukselleni temaattisen jaottelun:

1. Henkilökultit
2. Kansaan kohdistunut valvonta
3. Neuvostoliitossa heikosti toteutuva oikeusvaltio

Näitä aiheita peilaan päiväkirja-aineistooni. Työni rakenne etenee samassa järjestyksessä.

1.1 Aineisto

Andrei Sinjavskin ja Juli Danielin satiiriteokset päätyivät tutkimukseni piiriin niiden kantaman kulttuurisen painoarvon vuoksi. Sen määrittäjänä toimi kirjailijoihin kohdistunut, vuonna 1966 käyty näytösoikeudenkäynti, jonka keskiössä olivat heidän muiden teostensa ohella *Oikeudenkäynti alkaa* (1960) ja *This is Moscow Speaking*, jonka Daniel oli kirjoittanut jo 50-luvun lopulla, mutta joka pääsi laajempaan levitykseen vasta 60-luvun alussa. Molemmat syytetyistä olivat julkaisseet useita satiirisia teoksia pseudonyymiensä suojassa sekä länsimaissa tamizdatina, että samizdatina Neuvostoliitossa. Valtion viranomaiset saivat kuitenkin vihiä kirjailijoiden todellisista henkilöllisyyksistä, mikä johti heidän pidätyksiinsä Moskovassa, syyskuussa 1965.¹⁴

Andrei Sinjavski oli tunnettu kirjallisuuskriitikko. Hän kirjoitti artikkeleita mm. *Novyi Mir* (*Uusi Maailma*) -kirjallisuuslehteen, joka oli 1900-luvun puolivälistä lähtien alkanut kääntyä ideologiaan toisinajattelijoiden suuntaan.¹⁵ Lehti julkaisi 1960-luvulla lukuisia kohua herättäneitä teoksia, kuten vankileireistä kertoneen Alexander Solženitsynin *Ivan Denisovitšin päivä*:n ja osia Ilja Ehrenburgin muistelmista.¹⁶ Lisäksi Sinjavski kirjoitti kirjoja esimerkiksi Pablo Picassosta, Neuvostoliiton runoudesta, sekä

¹² Terts, A., Konkka, J., & Sinjavskij, A., 1960.

¹³ Daniel, Y., & Arzhak, N., 1968.

¹⁴ Komaromi, Morson, G. S., & Project Muse., 2015, 6.

¹⁵ Slonim, M., 1977, 397.

¹⁶ Ermolaev, H., 1997, 223-224.

johdannon Boris Pasternakin runokokoelmaan (joka tosin poistettiin teoksista heti syytteiden julkaisemisen jälkeen).¹⁷ Juli Daniel (pseudonyymi Nikolai Aržak) oli ennen syytöksiä toiminut kääntäjänä ja oli suurelle yleisölle verrattain tuntematon aina oikeudenkäyntiinsä asti.¹⁸

Sekä Sinjavski että Daniel edustivat uudenkaltaista neuvostoliittolaista liberaalia intellektuelliryhmää, joka muotoutui 1900-luvun puolivälin jälkeen käsi kädessä samizdat-käytäntöjen kanssa. Heidän pidätyksensä, helmikuussa 1966 käyty oikeudenkäynti ja siellä jaetut ankarat tuomiot olivat tarkoitettu varoitukseksi kyseiselle ihmisryhmälle.¹⁹ Oikeudenkäyntiä on tulkittu myös suojasään aikakauden päätepisteeksi.²⁰ Sinjavski tuomittiin seitsemän- ja Daniel viiden vuoden pakkotyöhön artiklan 70 nojalla (propaganda ja agitaatiolaki). Hallinnon tarkoittama varoittava efekti ei tosin saanut toivottua vaikutusta oikeudenkäynnin käynnistäessä mittavan vastareaktion länsimaissa ja Neuvostoliiton kulttuuritoimijoiden keskuudessa. Närää herätti etenkin se, että tuomio annettiin fiktiokirjallisuudesta. Pseudojulkisen oikeudenkäynnin pohjalta runoilija Alexander Ginzburg keräsi 185 dokumentista koostuvan ”Valkoisen kirjan”, joka sisälsi mm. 62 merkittävän kirjailijan vetoomuksen Sinjavskin ja Danielin vapauttamisen puolesta.²¹

Vladimir Voinovitšin tunnetuin teos, *Sotamies Ivan Tšonkinin ihmeelliset seikkailut*, valikoitui kolmanneksi tutkimukseni satiiriteokseksi sen edustaessa 1960-luvun keskeistä sisäpoliittista kysymystä ja sosiaalista ilmiötä, destalinisaatiota²², eli Neuvostoliiton edesmenneen autoritaarisen johtajan, Josif Stalinin, henkilökultin purkamista.²³ Voinovitš kirjoitti kirjaa läpi 1960-luvun ja sen ensimmäinen keskeneräinen versio julkaistiin ilman kirjailijan suostumusta tamizdatina vuonna 1969.²⁴ Viidentoista vuoden kirjoitusprosessin jälkeen ”Tšonkinin ihmeelliset seikkailut” julkaistiin lopullisena versiona Pariisissa vuonna 1975.²⁵

¹⁷ Slonim, M., 1977, 397.

¹⁸ Lipovetsky, M. W., & Wakamiya, L. R., 2016, 193.

¹⁹ Slonim, M., 1977, 398.

²⁰ Zubok, V. M., 2009., 259.

²¹ Komaromi. A. (2022), 5. & Slonim, M., 1977, 398.

²² Myös Danielin ja Sinjavskin teokset käsittelevät Stalinin hallintokauden traumaa.

²³ Tarkempi määritelmä destalinisaatiosta esitetään henkilökultteja käsittelevän kappaleen yhteydessä.

²⁴ Brintlinger, A., 2012, 166.

²⁵ Brintlinger, A., 2012, 166.

Vielä 1960-luvun alussa Voinovitš pyrki aktiivisesti osaksi venäläistä kulttuurikenttää kirjoittaen esimerkiksi Neuvostoliiton avaruusohjelmaa ylistävän laulun sanoitukset.²⁶ Kritiikin ja julkaisuvaikeuksien myötä hän kuitenkin otti aktiivisemmin kulttuurillisen oppositiolinjan puolustaen mm. Sinjavskia ja Danielia heidän oikeudenkäyntinsä aikana. Voinovitš joutui lopulta emigroitumaan Länsi-Saksaan Brežnevin hallinnon evättyä häneltä Neuvostoliiton kansalaisuuden vuonna 1980. Hän palasi Neuvostoliittoon noin kymmenen vuotta myöhemmin Mihail Gorbatsšov in toimiessa valtionpäämiehenä.²⁷

Tutkimuksessani käyttämät satiirikirjat ovat käännöksiä. Voinovitšin *Sotamies Tšonkin ihmeelliset seikkailut* ja Sinjavskin *Oikeudenkäynti alkaa* on käännetty suomeksi. Danielin *This is Moscow Speaking* on käännetty englanniksi. Tutkimuksen kielellisen yhtenäisyyden vuoksi käännsin myös Danielin teoksesta otetut lainaukset suomeksi. On hyvä tiedostaa, että kirjojen kääntämisprosessissa menetetään joitain ominaisuuksia, kuten sanontoja ja käsitteitä alkuperäiskielestä. Etenkin Danielin teoksen kohdalla tämä vaikuttaa enemmän, sillä se on kaksinkertainen käänös (venäjämästä englanniksi ja englannista suomeksi).

Päiväkirja-aineistoni, julkinen²⁸ Prozhito -tietokanta, on vuonna 2015 aloitettu Pietarin eurooppalaisen yliopiston²⁹ vapaaehtoishanke, jossa pyritään keräämään venäläisiä ja ukrainalaisia päiväkirjoja 1700-luvulta nykypäivään saman verkkoarkiston alaisuuteen.³⁰ Tällä hetkellä arkisto sisältää yli 2000 päiväkirjaa, jotka on ladattu sivustolle merkintöjen päivämäärien mukaan. Arkistoa pystyy siis selaamaan kalenteritoiminnolla, jossa lukija valitsee haluamansa vuoden ja päivän ja kaikki arkistosta löytyvät kyseiselle päivälle osoitetut päiväkirjamerkinnot ilmestyvät samalle sivulle. Kävin kalenteritoimintoa hyödyntäen läpi jokaisen päivän valitsemaltani viiden vuoden aikajaksolta (arviolta noin 18 000 merkintää). Verkkosivu ja päiväkirjamerkinnot ovat venäjäksi.³¹ Aineiston läpikäymisen tukena

²⁶ Kappale: "14 minutes until start". Brintlinger, A., 2012, 165.

²⁷ Brintlinger, A., 2012, 166.

²⁸ En tästä syystä anonymisoi päiväkirjamerkintöjen kirjoittajia.

²⁹ Pietarin eurooppalainen yliopisto on vuonna 1994 perustettu, valtiosta riippumaton toimija. Yliopisto keskittyy humanistisiin tiedealoihin.

³⁰ Vuonna 2023 arkisto on alkanut kärsiä ongelmista, jotka ovat tehneet siitä lähes käyttökelvottoman. Arkiston kalenteritoiminto ei enää toimi ja iso osa merkinnöistä on muuttunut lukukelvottomiksi. Syy arkiston ongelmille on tuntematon.

³¹ About the project. Прожито. Date of access: 10.12.2022. <https://prozhito.org/page/about>.

hyödynsin verkkoselaimen sisäänrakennettua kääntäjä-toimintoa. Tarkemman analyysin yhteydessä käänsin tutkimuksen teemoja käsittelevät päiväkirjamerkinnot manuaalisesti.

Tietokannan arkistoinnin ja merkintöjen puhtaaksikirjoituksen laatu on vaihtelevaa. Ei ole yllättävää, että noin puoli miljoonaa merkintää sisältävässä tietokannassa on havaittavissa joitakin virheitä ja epä johdonmukaisuuksia, kuten toistuvia merkintöjä ja eri versioita merkinnöistä riippuen päiväkirjan puhtaaksikirjoittajasta. Merkintöjen puhtaaksikirjoitus on laajalti venäläisten korkeakouluopiskelijoiden ja vapaaehtoistyöntekijöiden vastuulla, ei arkistoinnin ammattilaisten, mikä voi osaltaan selittää havaitsemiani arkisto-ongelmia. Vaikka en koe näiden yksittäisten arkistollisten virheiden luovan tutkimukseni ylle laajaa lähdekriittistä ongelmaa, on tärkeää pohtia niiden alkuperää sekä tiedostaa niiden olemassaolo.

1.2 Satiiriteosten juonet

Kirjassaan *Oikeudenkäynti alkaa*³², Sinjavski kuvailee Josif Stalinin viimeisiä vuosia ns. ”lääkäreiden salaliiton” näkökulmasta. Tarinan juoni sijoittuu aikaan, jolloin vainoharhainen Stalin ja hänen syyttäjäkoneistonsa jatkuvasti kehittivät ja tuomitsivat tekaistuja poliittisia uhkia. Kirjan päähenkilön, entisen puna-armeijan sotilaan ja moskovalaisen syyttäjän, Vladimir Petrovitš Globovin, perhe-elämä repeytyy kappaleiksi hänen kuullessa vaimonsa salasuhteesta ja abortista, jonka tämä oli hankkinut juutalaiselta lääkäriltä, samalta lääkäriltä, jota Globov on itse asettamassa syytteeseen laittomasta abortista. Kaiken lisäksi hän joutuu tuomaan oikeuden eteen myös oman poikansa trotskilaisen salaseuran perustamisesta.

*This is Moscow Speaking*³³ on satiirinen tarina valtion lanseeraamasta ”tappopäivästä”. Kyseessä on valtion uusi reformi, jossa yhtenä päivänä vuodessa murhaaminen on sallittua kaikille yli 16-vuotiaille kansalaisille. Ainoastaan lasten, sotilaiden ja joukkoliikennetyöntekijöiden murhaaminen on kiellettyä. Kirjan päähenkilö Tolja pyrkii koko teoksen ajan ymmärtämään ihmisten mielipiteitä

³² Terts, A., Konkka, J., & Sinjavskij, A., 1960.

³³ Daniel, Y., & Arzhak, N., 1968.

uudesta reformista. Pääosin vastauksissa puolustellaan valtion päätöstä ja Neuvostoliiton päättäjien viisautta, mikä saa hänet epäilemään omaa oikeuskäsitystään.

Voinovitšin päähenkilö, hidasälyinen sotilas Ivan Tšonkin³⁴ (teoksessa *Sotamies Tšonkinin ihmeelliset seikkailut*), on kuin sekoitus Leo Tolstoin luomaa kansanhahmoa Ivania (kirjasta *Ivan the Fool*) ja Josef Šveijkiä (kirjasta *Kunnon sotamies Švejkin seikkailut maailmansodassa*).³⁵ Sotamies Tšonkinin tehtävänä on vahtia puna-armeijan pakkolaskun tehnyttä hävittäjää ukrainalaisella kollektiivitalalla, sivussa maailmansodan ensimmäisiltä taisteluilta. Tšonkin kuitenkin unohdetaan vartiointitehtävälleen maaseudulle, jossa hän mm. muuttaa asumaan erään kollektiivitalan naisen luokse ja riitautuu katkerasti uuden naapurinsa kanssa. Naapurin ilmiannettua Tšonkinin NKVD:lle (Neuvostoliiton salaiselle poliisille) vakoojana, syntyy ajojahti ja käsistä lähtenyt konflikti puna-armeijan ja Tšonkinin välille, joka ei suostu poistumaan vartiointipaikaltaan.

1.3 Tutkimusmenetelmät

Tutkimukseni temaattinen jaottelu perustuu kirjallisuusotannassani eniten esiintyviin satiirin aiheisiin. Valinta oli tilastollinen. Kolme analysoitavaksi päätynyttä teemaa ovat kirjoissa eniten sivutilaa vieneet pilkan kohteet. Kirjallisuus toimii tutkimuksessa kontekstoinnin välineenä, jonka osoittamia aiheita peilaan päiväkirja-aineistooni. Näin saan aikakauden satiirikkojen ”osoittaman” temaattisen jaottelun Hruštšovin valtakauden loppupuolen tutkimiseen (henkilökultit, kansan valvonta ja oikeusvaltio). Tutkittavat teemat olivat päätetty ennen arkistotyötä. Arkistoa läpikäydessä otin ylös kaikki merkinnät, jotka käsittelevät jotain tutkimuksen kolmesta teemasta. Nämä merkinnät muodostavat työni päiväkirja-aineiston.

Satiirikirjallisuuden ja päiväkirjamerkintöjen analyysin taustalla on tutkimuskysymys: Mitä aiheita Hruštšovin valtakauden loppupuolella kirjoitetussa satiirikirjallisuudessa kritisoitiin ja miten nämä aiheet näyttäytyvät aikalaisten

³⁴ Voinovitš, V., & Pyykkö, R., 1979.

³⁵ Brintlinger, A., 2012, 166-167.

päiväkirjoissa? Käsittelykappaleet noudattelevat tätä järjestystä. Ne alkavat satiirikirjallisuuden käsittelyllä edeten päiväkirjamerkintöihin ja niiden analysointiin.

Koska kyseessä on historiantutkimus, en analysoi satiirikirjallisuutta ns. kirjallisuusanalyysin³⁶ näkökulmasta, vaan ”maanalaisiin” puheenaiheisiin johdattelevana aineistona. On tärkeää huomioida, että eri kirjavalinnoilla tutkimuksen temaattinen jaottelu voisi olla hyvin erilainen. Tarkkarajaisempia tutkimusmetodeja hyödynnän päiväkirjamateriaaliin, jota lähestyn kahden eri tutkimusmetodin, muistitietotutkimuksen ja päiväkirjoihin erikoistuneen historiantutkimuksen kautta.

Päiväkirjoihin kohdistunut tutkimuskenttä on vielä ”lavea ja jäsentymätön”,³⁷ joten on kenties liian aikaista puhua yhdestä päiväkirjatutkimuksen metodista. Päiväkirjoihin on enemmänkin liitetty useita kulttuurihistoriallisen tutkimuksen periaatteita, joita päiväkirjoja tulkitessa on tärkeää ottaa huomioon. Päiväkirjojen käyttö lähdemateriaalina yleistyi 1970-luvulla käsi kädessä muiden ”uusien historioiden” (kuten ns. arjen historian) tutkimustraditioiden syntyessä.³⁸

Dokumenttina päiväkirja on verrattavissa muistelmiin, kirjeisiin ym. ensimmäisessä persoonassa kirjoitettuihin omaa elämää käsitteleviin ja pääosin yksityisiin dokumentteihin. Niihin liittyy monia samoja lähdekriittisiä ongelmia, vaikka erona on toki, että päiväkirjan kirjoittaminen ei ole varsinaisesti muistelua, vaan se tapahtuu hyvin pian koettujen tapahtumien jälkeen. Päiväkirjoja tutkivan tutkijan tehtävä on vastata ainakin kysymyksiin:

- Mihin päiväkirjassa voi luottaa?³⁹
- Mistä ja kenestä se kertoo?⁴⁰

Tutkijan täytyy myös muistaa, että päiväkirjoja on voitu niiden kirjoittamisen jälkeen muokata tai kirjoittaa alusta alkaen julkaisutarkoituksessa. Tämä on erityisen relevantti ongelma etenkin korkea-arvoisten valtionjohdossa vaikuttavien

³⁶ Kuten esitellään esim. teoksessa: Mäkikalli, A., Steinby, L., Kainulainen, S., Haapala, V., Meretoja, H., Hakkarainen, M., . . . Tanskanen, K., 2013.

³⁷ Sjö, K., & Leskelä-Kärki, M., 2020, 5.

³⁸ Sjö, K., & Leskelä-Kärki, M., 2020, 18-22.

³⁹ Sjö, K., & Leskelä-Kärki, M., 2020, 20.

⁴⁰ Sjö, K., & Leskelä-Kärki, M., 2020, 20.

henkilöiden päiväkirjoissa ja muistelmissa. Tällaisiin teoksiin täytyy suhtautua erityisellä varauksellisuudella.

Toisella valitsemallani tutkimusmenetelmällä, muistitietotutkimuksella,⁴¹ pyritään ensisijaisesti pääsemään kiinni siihen, mitä ja miten henkilö muistaa ja tulkitsee menneisyyden kokemuksensa, sekä mitä hän pitää muistamisen arvoisena.⁴² On tärkeää ymmärtää, että muistelu on subjektiivinen asia ja muistelun kirjoittaja tai haastateltava voi pimittää tarkoituksella tai tahattomasti keskeistä tietoa tai vääristellä syystä tai toisesta tapahtunutta. Muistelulle ja sen tutkimukselle keskeistä on myös konteksti, jossa muistelu tapahtuu.⁴³ Haastattelu tai muistelun kirjoittaminen on usein tehty vuosia tai vuosikymmeniä niissä käsiteltävien tapahtumien jälkeen ympäristössä, joka on voinut jo muuttua täysin erilaiseksi.

1.4 Historiografinen katsaus

Neuvostoliiton kirjallisuuden kenttää on itsessään tarkasteltu aikaisemmassa tutkimuksessa merkittävästi. Venäläinen kirjallisuus tyyliä on tuottanut lukemattomia klassikkoteoksia ja -kirjailijoita. Näihin tutkimus onkin etenkin kirjallisuudentutkimuksen osalta keskittynyt. Satiiri tyyliä ja etenkin samizdat-satiiri on jäänyt tutkimuskentän periferiaan, vaikka tästäkin aiheesta aikeisempaa tutkimusta toki löytyy.⁴⁴

Samizdatia ilmiönä käsittelevää kirjallisuutta löytyy vain kourallinen, lyhyitä artikkeleita enemmän. Tutkimukselleni keskeisin aiheita käsittelevä teos on Ann Komaromin *Uncensored: Samizdat Novels and the Quest for Autonomy in Soviet Dissidence*.⁴⁵ Komaromi koskettaa kirjassaan samizdatin avulla käytyä poliittista vastarintaa ja esimerkiksi Sinjavskin ja Danielin vuonna 1966 käytyä näytösoikeudenkäyntiä. Hänen aikarajauksensa osuu myös osittain yhteen tutkimukseni aikarajauksen kanssa.

⁴¹ Monet päiväkirjamerkinnoistä sisältävät muistelua menneestä, mikä tekee muistitietotutkimuksesta tutkimukselleni merkittävän tutkimusmetodin.

⁴² Fingerroos O., 2006, 75.

⁴³ Fingerroos O., 2006, 8.

⁴⁴ Esim. Annie Gérin., 2018.

⁴⁵ Komaromi, Morson, G. S., & Project Muse., 2015.

Muita keskeisiä samizdatia käsitteleviä teoksia ovat mm. Tomáš Glancin *Samizdat: Past & Present*⁴⁶ ja Friederike Kind Kovacsin ja Jessie Labovin toimittama *Samizdat, Tamizdat & Beyond*⁴⁷, joka käsittelee samizdat-kirjallisuutta eri entisten itäblokin maiden näkökulmista sekä samizdatin avulla tapahtunutta diskurssia länsi- ja itäblokkien välillä.

Neuvostoliittolaista satiiria ilmiönä käsittelevää kirjallisuutta löytyy enemmän. Tällaisista teoksista esiin nousee esimerkiksi Marc Slonimin *Soviet Russian Literature: Writers & Problems*⁴⁸, joka koskettaa useita venäläisiä kirjailijoita, mukaan lukien tutkimukseni alkuperäislähteenä toimivan *Sotamies Ivan Tšonkinin ihmeelliset seikkailut*-kirjan⁴⁹ kirjoittajaa Vladimir Voinovitšia. Slonim käsittelee myös Sinjavskin ja Danielin oikeudenkäyntiä sekä ohimennen samizdat-kirjallisuutta. Sinjavskista, Danielista ja lukuisista muista venäläisistä kirjailijoista kirjoittavat myös Mark Lipovetsky ja Lisa Wakamiya teoksessaan *Late and Post Soviet Literature vol II*.⁵⁰

Laajempaa kontekstia ”vaaralliselle” tai kielletylle kirjallisuudelle tarjoavat mm. Herman Ermolaevin *Censorship in Soviet Literature 1917–1991*⁵¹, Aušra Jurgutienien ja Dalia Satkauskysten toimittama *The Literary field under Communist Rule*⁵² ja Derek C. Mausin vertaileva tutkimus *Unvarnishing reality: Subversive Russian and American Cold War Satire*⁵³, joka on tutkimukselleni teoksen aikarajauksen kannalta hyödyllinen, vaikka se ei varsinaisesti aihealuetani käsittelekään.

Lisäksi on mainittava Karen L. Ryanin *Stalin in Russian Satire 1917–1991*⁵⁴ ja John Etyyn *Graphic Satire in the Soviet Union: Krokodils' Political Cartoons*.⁵⁵ Ensimmäisessä mainituista tutkimuksista Ryan käsittelee satiiria hyvin spesifistä temaattisesta näkökulmasta, joka osuu ainakin osittain myös oman tutkimukseni alueelle, käsitellessäni samizdat-satiirissa ja päiväkirjoissa esiintyvää henkilökultti-ivaa. Jälkimmäinen tutkimuksista taas käsittelee neuvostoliittolaista satiiria ikään kuin

⁴⁶ Glanc, T., 2019.

⁴⁷ Kind-Kovacs, F., & Labov, J., 2015.

⁴⁸ Slonim, M., 1977.

⁴⁹ Voinovitš, V., & Pyykkö, R., 1979.

⁵⁰ Lipovetsky, M. W., & Wakamiya, L. R., 2016.

⁵¹ Ermolaev, H., 1997.

⁵² Jurgutienė, A., & Satkauskytė, D., 2019.

⁵³ Maus, D. C., & Project Muse., 2011.

⁵⁴ Ryan, K. L., & Project Muse., 2009.

⁵⁵ Etty, J., 2019.

vastakohtaisesta näkökulmasta kuin mihin itse tutkimuksellani pyrin. Krokodil oli valtion satiiria. Lehti toimi suoraan Pravdan alaisuudessa luoden valtiolähtöistä propagandamaista satiiria. Ettyn tutkimus sijoittuu osittain aikarajaukseni kohdalle, tarjoten erinomaista kontrastia valtiovastaiselle maanalaiselle satiirille.

Kirjallisuudentutkimuksesta erillisiä, Neuvostoliiton kulttuurista ilmapiiriä 1960-luvulla käsitteleviä teoksia löytyy huomattavasti. Esimerkkeinä mainitsen William Taubmanin yleisteoksen *Khrushchev: The man and his era*⁵⁶, Vladislav Zubokin *Zhivago's Children: The Last Russian Intelligentsia*, toimitetut tutkimukset: *Soviet state and society under Nikita Khrushchev*⁵⁷, *The dilemmas of de-stalinization: Negotiating cultural and social change in the Khrushchev era*⁵⁸, *The Soviet Union since Stalin*⁵⁹, *The thaw: Soviet society and culture during the 1950s and 1960s*⁶⁰ sekä Stephen V. Bittnerin monografian *The many lives of Khrushchev's thaw: Experience and memory in Moscow's Arbat*.⁶¹

Samizdatin ja satiirin lisäksi tutkimukseni keskiössä on aikaisten päiväkirjamateriaali. Neuvostoliittolaisia päiväkirjoja on julkaistu paljon erillisinä teoksina, sekä käytetty lähdemateriaalina aikaisemmassa tutkimuksessa. Satiirin kautta syntynyt temaattinen lähestymisnäkökulmani aiheeseen rajoittaa kuitenkin hyödyllisen neuvostoliittolaisia päiväkirjoja käsittelevän tutkimusmateriaalin lähinnä päiväkirjojen käyttöä koskeviin metodologisiin teoksiin. Esimerkki tällaisesta on Maarit Leskelä-Kärjen, Karoliina Sjön ja Liisa Lalun toimittama *Päiväkirjojen jäjillä: Historiantutkimus ja omasta elämästä kirjoittaminen*.⁶²

Viimeisenä mainitsen tutkimukselleni kenties merkittävimmän teoksen, Leopold Labedzin ja Max Haywardin *On trial: The Case of Sinyavsky (Tertz) and Daniel (Arzhak)*.⁶³ Kirjaan on kerätty Sinjavskin ja Danielin oikeudenkäyntiin lähetettyjä dokumentteja ja kirjeitä esimerkiksi syytetyiden vaimoilta ja kollegoilta sekä oikeudenkäynnin puheenvuorot sanasta sanaan, joita olivat kirjanneet ylös oikeudenkäyntiin paikalle päästetyt katsojat.

⁵⁶ Taubman, W., 2004.

⁵⁷ Ilic, M., & Smith, J., 2009.

⁵⁸ Jones, P., 2006.

⁵⁹ Cohen, S. F., Rabinowitch, A., & Sharlet, R., 1980.

⁶⁰ Kozlov, D., & Gilburd, E., 2012.

⁶¹ Bittner, S. V., 2008.

⁶² Leskelä-Kärki, M., Sjö, K., Lulu, L., & Artukka, T., 2020.

⁶³ Labedz, L., Hayward, M., 1967

2 HENKILÖKULTIT

Sekä otannassani satiirikirjallisuutta että alkuperäislähteistössäni ns. henkilökulttien⁶⁴ teema on ylivoimaisesti useimmiten sivuilta esiin nouseva aihe. Tämä ei ole yllättävää. Yksi Nikita Hruštšovin hallintokauden keskeisimmistä ”julkisista”⁶⁵ diskursseista⁶⁶ oli Stalinin henkilökultin asteittainen purkaminen, destalinisaatio.⁶⁷ Destalinisaation katsotaan alkaneet Hruštšovin vuoden 1956 ”salaisesta puheesta” (viralliselta nimeltään ”henkilökultista ja sen seurauksista), jonka hän piti 25. helmikuuta Neuvostoliiton kommunistisen puolueen 20. puoluekokouksessa.⁶⁸ Puhetta kutsutaan salaiseksi, koska se pidettiin ilman lehdistön läsnäoloa.⁶⁹ Puheessaan Hruštšov tuomitsi Stalinin ympärille rakennetun henkilökultin, Neuvostoliiton heikon valmistautumisen sotaan, sekä nosti esille Stalinin vainoiksi tai puhdistuksiksi kutsutut toisinajattelijoiden, puolueen jäsenten, puna-armeijan upseeriston, vähemmistöjen ja poliittisten uhkien systemaattiset vangitsemiset ja teloitukset, joiden verisimmät vaiheet nähtiin 1930-luvun loppupuolella.⁷⁰ Puheen yhteiskunnallinen merkitys oli valtava. Hruštšovin ei-niin-salainen puhe vuosi nopeasti kansan ja länsimaiden keskuuteen, mikä aloitti pysäyttämättömän ja osittain hallitsemattomankin prosessin, jossa kansan menneet traumat nousivat pintaan ja valtion toimintaa alettiin uudistamaan kauemmas stalinismin rautaisesta otteesta.⁷¹ Mm. Unkarin kansannousu vuonna 1956 tapahtui reaktiona destalinisaatioprosessiin.

Vaikka ajatus henkilökulttipolitiikasta ja sen vahingollisuudesta nousi laajemmin osaksi neuvostoliittolaista yhteiskuntaa 1950-luvun puolivälistä alkaen juuri Staliniin liitännäisenä vallan ja julkisuuden keskittämisen kritisointina, ei

⁶⁴ Henkilökultilla viitataan ilmiöön, jossa henkilö (usein poliittinen johtaja) nostetaan sankarilliseen tai joskus jopa ylikuonnolliseen asemaan muun kansan yläpuolelle.

⁶⁵ Tosiasiassa keskustelu Stalinin hallinnon toiminnasta oli hyvin tarkasti valvottua. Jones, P. 2006., 44–45.

⁶⁶ Puheavaruuksia, tietyn ihmisryhmän käsityksiä tai olettamuksia heitä ympäröivästä todellisuudesta (mm. Alasuutari, P., 1996.)

⁶⁷ Slonim, M, 1977, 320

⁶⁸ Zubok, V. M., 2009, 60–64.

⁶⁹ Jones, P. 2006., 2–5.

⁷⁰ Hruštšov jätti mainitsematta oman osuutensa menneen hallinnon toimintaan, mikä aiheutti kansan keskuudessa suurta ärtymystä. Puhe oli samalla hyvin traumaattinen kokemus monelle paikalla olleelle puolueen jäsenelle, heidän oman syyllisyydentunteensa vuoksi. Esim. Zubok, V. M., 2009, 60–64.

⁷¹ Jones, P., 2006, 1–14.

edesmennyt johtaja ollut ainoa henkilökulttipolitiikkaan sortuneista valtionpäämiehistä. 1950-luvun lopulla ja etenkin 1960-luvun alussa Hruštšovin ympärille alkoi ilmestyä samankaltaisia henkilökultin piirteitä, joita hän ainakin näennäisesti pyrki pioneerimaisesti murtamaan.⁷²

Satiiri- ja päiväkirja-aineisto tekee toisaalta myös selväksi, että henkilökultti poliittisena työkaluna ei rajoittunut koskemaan ainoastaan valtion poliittista eliittiä. Valtionpäämiesten henkilökulttien lisäksi 1960-luvun alun Neuvostoliitossa vallitsi myös ns. kommunismin sanansaattajan henkilökultti.⁷³

Kommunismin sanansaattaja ei ollut yksittäinen henkilö, vaan esimerkiksi esimerkiksi toiminut sotilas, maanviljelijä tai kosmonautti, eräänlainen neuvostoihmisen ideaali. Valtion sanomalehtiin ilmestyi harva se päivä artikkeleita tällaisista henkilöistä, jotka personoivat koko kommunistisen järjestelmän saavutuksia. Heitä käytettiin propagandamaisena työkaluna valamaan kansaan työmoraalia ja uskoa kommunistisen järjestelmän kehitykseen.

Tässä luvussa käsittelen, kuinka valtionpäämiesten ja esimerkillisten työläisten henkilökultit näyttäytyvät Neuvostoliiton 1960-luvun satiirikirjallisuudessa sekä aikaisten päiväkirjoissa. Luku on jaettu kolmeen osaan. Ensin sivuan ”kaikkien henkilökulttien isää”, Josif Stalinia, sitten hänen seuraajaansa Nikita Hruštšovia. Viimeisenä luvussa käsittelen kommunismin sanansaattajien henkilökulttia.

2.1 Aave Neuvostoliiton yllä

Vladimir Voinovitšin *Sotamies Ivan Tšonkinin ihmeelliset seikkailut* sijoittuu ”suuren isänmaallisen sodan”⁷⁴ alkuvaiheisiin, Stalinin valtakauten. Hruštšovin hallintokauden lopun destalinisaation ”kultavuosien”⁷⁵ aikana kirjoitettu (mutta vasta myöhemmin julkaistu) teos on oiva esimerkki siitä, kuinka Stalinin hallintokauden traumaa kirjallisuudessa käsiteltiin.

⁷² Cohen, S. F., & Breslauer, G. W, 1980, 51

⁷³ Käsite ”kommunismin sanansaattaja” on kehitelty tätä tutkimusta varten, mutta on hyvin verrannollinen esimerkiksi Neuvostoliitossa 1930-luvulla vallinneeseen stahanovilaisuus - ilmiöön.

⁷⁴ Venäläinen nimitys toiselle maailmansodalle.

⁷⁵ Vuonna 1961 Stalinin ruumis poistettiin Leninin mausoleumista ja hänen tekonsa tuomittiin julkisesti Neuvostoliiton kommunistisen puolueen 22. puoluekokouksessa.

”Ivan Tšonkinin seikkailuissa” Stalinin henkilökultti, sekä häntä ympäröivä pelon ilmapiiri vedetään tarkoituksella yliampuvaksi. Voinovitšin keino tehdä henkilökultista satiiria oli kirjoittaa todelliseksi ihmisten villeimmätkin mielikuvat Stalinin vainoista ja kansan pelonsekaisesta kunnioituksesta häntä kohtaan. Puhuessaan ajasta ”superlatiivissa” hän nostaa esiin koko tilanteen absurdiuden. Kirjassa esimerkiksi sotamies Tšonkinin kysyessä nuorelta leikkivältä tytöltä rakastaako tämä enemmän äitiään vai isäänsä, tyttö vastaa ”Stalinia” ja juoksee hämmentyneenä pois.⁷⁶ Vastaavasti toisessa kirjan kohtauksessa Voinovitš kuvailee erään paikallishallinnon virkamiehen toimistossa tapahtunutta keskustelua:

Borisov läimäytti suutuksissaan Stalinia päälaelle⁷⁷ ja ravisteli kättään kivusta, mutta samassa kipu muuttui hänen kasvoillaan kuolettavaksi kauhuksi.

Hänen suunsa kuivui hetkessä. Suu auki hän tuijotti liikahtamatta, kuin hypnotisoituna Golubevia. Tämä oli itsekin kuollakseen pelästynyt. Hän toivoi, ettei olisi nähnyt sitä, minkä oli nähnyt, mutta olihan hän nähnyt, oli! Ja mitä nyt tehtäisiin? Yrittäisikö olla, ettei muka huomannut? Ja sitten Borisov äkkiä tulee katumukseen ja juoksee tunnustamaan selviytyäkseen pulasta, mutta häntä, Golubevia rangaistaan siitä, ettei hän tehnyt ilmoitusta. Ja mikäli hän tekee ilmoituksen, hänet pannaan istumaan, vaikkapa vain siitä syystä, että hän oli nähnyt.

Kummankin muistissa oli hyvin juttu koululaisesta, joka yritti ampua opettajatarta ritsalla, mutta osuikin muotokuvaan ja rikkoi lasin. Mikäli hän olisi haavoittanut opettajatarta silmään, kaikki olisi ehkä annettu anteeksi alaikäisyyden takia, mutta hän ei osunutkaan silmään vaan muotokuvaan, se olikin murhayritys, ei enempää eikä vähempää. Eikä kukaan tiedä, missä tuo koululainen on nyt.⁷⁸

Stalinia on käsitelty venäläisessä satiirissa perinteisesti jonkinlaisena ”toisena”, venäläistä yhteiskuntaa piinaavana villipetona, kuten kuristajakäärmeenä, sairautena tai jopa itse saatanana.⁷⁹ Etenkin hänen luonteensa on usein pilkan keskiössä. Joillakin kirjailijoilla on ollut tapana käsitellä häntä megalomaanina, suuruudenhulluna mielipuolena, kun taas jotkut kuvaavat hänet kylmän laskelmoivana ja systemaattisena suunnitelmansa toteuttajana.⁸⁰

Kansan rooli Stalinia käsittelevissä satiiriteoksissa on usein hämärämpi. Kansa harvoin kuvataan Stalinin hallinnon toteuttajana, vaan enemmänkin ns. ”hiljaisena

⁷⁶ Voinovitš, V., & Pyykkö, R., 1979, 68.

⁷⁷ Stalinin muotokuvapatsasta.

⁷⁸ Voinovitš, V., & Pyykkö, R., 1979, 58-59.

⁷⁹ Ryan, K. L., 2009, 180-183.

⁸⁰ Ryan, K. L., 2009, 180-183.

hyväksyjänä”, sivusta seuraajana. Tosiasiassa Stalinin ajan järjestelmä vaati toimiakseen kansan laajaa kannatusta ja satojatuhansia työntekijöitä.⁸¹ Satiirikirjallisuudessa tämä kuitenkin pyritään hienovaraisesti sivuuttamaan.

Voinovitšin teoksessa Stalin ei henkilökohtaisesti näyttäytyä kuin sotamies Tšonkinin unessa, jossa hän laskeutuu taivaasta leninkiin pukeutuneena.⁸² Muuten koko kirjan henkilökulttiajattelu on kuvattu kansan näkökulmasta. ”Hänen kansansa” on enemmän hiljaisen hyväksyjän roolissa, pelon lamaannuttama. Kansasta erillisenä kuvaillaan ”hölmöä” paikallishallintoa ja armeijaa, Stalinin politiikan toteuttajaa. Tämä virkamiehistö nähdään lähinnä väkivalta- ja pelotekoneistona.⁸³

Andrei Sinjavski turvautui Stalinin henkilökultin kuvailussa perinteisempään retoriikkaan. ”Hänen Stalininsa” ei laskeutunut taivaasta leningissä, vaan hänet oli asemoitu koko kertomuksen ”yläpuolelle”, lähes jumalaan verrannolliseksi hahmoksi, koko kansakunnan palvomaksi ”isäksi” tai ”isännäksi”. Sinjavski kuvaili Moskovassa järjestettyä voitonpäivän sotilasparaattia kahden kansalaisen, isän ja pojan, näkökulmasta näin:

Isä ravisteli häntä jo olkapäästä!

- Minne sinä katsot, Sergei? Katso vasemmalle, tuonne vasemmalle! Näetkö - hän heiluttaa kättään, tervehtii mielenosoittajia.
- Oma isä! Kultainen! voihkaili luiseva nainen väänntyneenä vasemmalle. Näytti siltä, että hänen huuliltaan alkaisi kohta roiskahdella sylki, ja Serjožaa rupesi hänen oma välinpitämättömyytensä hävettämään. Harmikseen ja häpeäkseen hän ei ollut vielääkään löytänyt katsomossa liikahtelevasta täplikkästä joukosta häntä, jonka kalskahtava nimi kiihotti kaikkia kuin väkevä viini.

Hänestä supateltiin yleisön joukossa. Hänestä kuuluttivat kaiuttimet. Hänen eri kokoiset, toinen toisensa näköiset muotokuvansa liukuivat yli torin kuin purjelaivat. Mielenosoittajat eivät kulkiessaan katselleet jalkoihinsa, vaan väänsivät koko vartalonsa taaksepäin nähdäkseen hänet vielä kerran, vaikkapa kaukaa.⁸⁴

⁸¹ Ryan, K. L., 2009, 180-183.

⁸² Voinovitš, V., & Pyykkö, R., 1979, 54.

Tutkija Karen L. Ryanin mukaan ”Venäläinen kulttuuriminä on vahvasti miespuolinen ja naisvihalla on pitkät perinteet sekä venäläisessä elämässä että kirjallisuudessa. Stalinin feminisointi tai sukupuoli-identiteetin hämärtäminen satiirissa heikentää näin ollen diktaattorin asemaa.” Ryan, K. L., 2009, 181.

⁸³ Voinovitš, V., & Pyykkö, R., 1979.

⁸⁴ Terts, A., Konkka, J., & Sinjavskij, A., 1960, 80-81.

This is Moscow Speaking -satiiriteoksessa⁸⁵ Stalinin henkilökultilla ja kansan muistolla hänestä on pienempi rooli sen sijoittuessa ”nykyaikaan” (1960-luvulle), mutta sävy, jolla häntä kuvaillaan, on jokseenkin yhtenevä Sinjavskin linjan kanssa. Kirjassa nostetaan useaan otteeseen esiin erityisesti Stalinin vainot, yksi Neuvostoliiton verisimmistä totaalisen vallan keskittämisen seurauksista, tarkemmin vuosi 1937. Kirjan juoni valtion lanseeraamasta tappopäivästä yhdistetään toista maailmansotaa edeltäneisiin vangitsemisiin ja teloituksiin.

Kaikki pitää paikkansa: heidän oli pakko laillistaa murha, tehdä siitä arkipäinen ilmiö, siksi he eivät selitä mitään. Ennen heillä oli tapana selittää, yrittää suostutella ihmisiä."

"Mitä roskaa. Milloin?"

"Vallankumouksen aikana."

"Olet väärässä. Vallankumousta ei tehty tällä tavalla tai tätä tarkoitusta varten."

"Entä 1937?"

"Mitä siitä?"

"Se oli sama asia. Täydellinen vapaus tappaa. Silloin he ainakin tekivät siitä enemmän esitystä. Nyt he vain sanovat: "Ole hyvä ja tapa" - ja siinä se! Ja toinen asia, siihen aikaan tappajilla oli käytössään kokonainen koneisto, valtava määrä henkilökuntaa, kun taas nyt sinun on tehtävä se itse - itsepalvelua!⁸⁶

Hruštšovin destalinisaatiokampanjan retoriikassa Stalin maalattiin yhtäläillä julmaksi ja häikäilemättömäksi lahtariksi, jonka haitallinen politiikka sysi Neuvostoliiton maatalouden ja teollisuuden vuosikymmeniä taaksepäin. Kulttuurikentällä (ja sen kautta myös julkisessa keskustelussa) Stalinin vainot ja niiden aiheuttama tuho otettiin ensimmäisen kerran varovasti esille *Novyi Mir* -lehden julkaistua Ilya Ehrenburgin muistelmia vuosina 1960-63 ja 1965. Näyttävimmän teloitukset ja vankileirien kauhut nostettiin julkiseen keskusteluun maan sensuurikoneiston hyväksytyä julkaisuun Aleksandr Solženitsynin esikoisteoksen *Ivan Denisovitšin päivä*.⁸⁷

⁸⁵ Daniel, Y., & Arzhak, N., 1968.

⁸⁶ Daniel, Y., & Arzhak, N., 1968, 48-49.

⁸⁷ Yhtäläillä *Novyi Mir* -kirjallisuuslehdessä vuonna 1962. Kozlov, D. J, 2014, 176

Tosiasiassa tämä Stalinin aikaa koskeva ”julkinen” keskustelu oli tarkkaan säädeltyä ja valvottua eikä kansalla loppujen lopuksi ollut mahdollisuutta vapaasti ilmaista mielipiteitään menneen hallinnon politiikasta.⁸⁸

Destalinisaation jonkinlaisena kliimaksina voidaan pitää Neuvostoliiton kommunistisen puolueen 22. puoluekokouksen (17.-31.10.1961) päätöstä poistaa Stalinin ruumis Leninin mausoleumista, jossa hän oli kuolemastaan lähtien levännyt edeltäjänsä rinnalla.⁸⁹ Edes hirmujohtajan maalliset jäänteet eivät enää saaneet saastuttaa maan uutta aikakautta ja politiikkaa.

Päiväkirja-aineistossa Stalinin nimi mainittiin ajoittain menneisyyttä muistellessa, mutta ylivoimaisesti eniten häntä koskevia kommentteja kirjoitettiin liittyen Hruštšovin henkilökulttipolitiikkaan. Aikalaiset kirjoittivat aiheesta pääosin synkällä, kivunsekaisella tyyllillä. Merkintöjä lukiessa saakin tunteen, kuin Hruštšov olisi repäissyt auki arven, joka oli vasta alkanut umpeutua. Tästä huolimatta ihmiset (muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta) olivat huojentuneita, että aihe vihdoinkin otettiin puheeksi.

Puoli vuotta ennen 22. puoluekokousta ja Stalinin mausoleumista poistamista, kääntäjä ja taiteilija Ljubov Shaporin purki päiväkirjamerkinnässään turhautumistaan Stalinin henkilökultin murtamisen hitauteen.

Tämän tuomion on tapahduttava. Ihmisten tulee tietää vuosisatoja, millainen verenhimoinen, ilkeä ja pelkurimainen hirviö hallitsi Venäjää 29 vuotta ja pilkkasi ihmisiä, tuhosi kylät, tuhosi älymystön. Tämän vuoksi maa näkee edelleen nälkää.⁹⁰

Yleisesti yksittäisten päiväkirjamerkintöjen näkemykset 22. puoluekokouksen päätöksistä olivat toiveikkaita. Geologi Boris Vronski kirjoitti itsensä lisäksi myös kaikkien tapaamiensa ihmisten vastaanottaneen Stalinin mausoleumikarkoituksen iloisin mielin ja huojentuneena. Hänkin toisaalta ihmetteli miksi sitä ei ollut tehty jo aikaisemmin.⁹¹

Toisin kuin Vronski uskoi, kaikki eivät kuitenkaan olleet päätöksestä mielissään. Nikolai Kamanin, kenraali ja Neuvostoliiton kosmonauttien

⁸⁸ Ryan, K. L., 2009, 179.

⁸⁹ Ryan, K. L., 2009, 4.

⁹⁰ Prozhito, Ljubov Shaporin, 14.5.1961.

⁹¹ Prozhito, Boris Vronski, 1.11.1961.

koulutusvastaava, kirjoitti päiväkirjaansa puhuneensa tuttujensa kanssa Stalinin muiston hävittämisestä. Kamaninin vieraat olivat kertoneet hänelle ihmisten olevan näreissään puoluekokouksen linjauksista. Julkisilla paikoilla, kuten busseissa ja kaduilla puhuttiin, kuinka Stalinin muiston poistaminen on haitallista ulkopoliitikalle ja esimerkiksi nuorisolle, joka oppii epäilemään nykyhallinnon auktoriteettia. Lisäksi monet näkivät destalinisaatiopolitiikan olevan lyhytkatseista, sillä kaikesta aiheuttamastaan pahasta huolimatta, Stalin loi Neuvostoliitosta suurvallan. Jo pelkästään tästä syystä hänen nimensä tulisi loistaa "ansaitusti" Leninin nimen rinnalla.⁹²

Boris Vronskin ja Nikolai Kamaninin merkinnät ovat toistensa vastakohtia, mikä kertoo julkisen mielipiteen 22. puoluekokouksen päätöksistä olleen polarisoitunut. Tärkeää on kuitenkin huomata, että kummassakaan merkinnässä ei kielletty Stalinin ajan vääryyksiä, vaan puhuttiin enemmänkin siitä, mitä vaikutuksia Stalinin muiston "tahraamisella" on yhteiskunnalle.

Samoihin aikoihin, kun Stalinin maanpäälliset jäänteet poistettiin Leninin mausoleumista, myös muut hänestä muistuttavat fyysiset objektit katosivat hiljalleen kaupunkien katukuvasta. Stalinin näköispatsaat ja hänen mukaansa nimetyt lukemattomat kadut ja puistot kaadettiin tai uudelleennimettiin. Sotilas Leonid Balashevitsš kirjoitti esimerkiksi nähneensä, kuinka Volgan vieressä seisseen valtavan Stalinin näköispatsaan pronssilaatasta oli johtajan nimen kohdalta raaputettu pois kolme ensimmäistä kirjainta ja korvattu ne uusilla. Nyt laatassa luki Stalinin nimen sijaan "Kunnia suurelle Leninille".⁹³

Stalinia ja hänen aikaansa muistelevissa päiväkirjamerkinnöissä, kuten satiirikirjallisuudessaakin, palattiin usein vuoteen 1937.

Maanantai. Tänään on stalinistisen perustuslain⁹⁴, maailman inhimillisimmän ja demokraattisimman perustuslain, vuosipäivän aatto. Sen aurinko paistoi meille kirkkaasti ikimuistoisina päivinä 1937–38 ja sitä seuraavina vuosina.⁹⁵

⁹² Prozhito, Nikolai Kamanin, 5.11.1961.

⁹³ Prozhito, Leonid Balashevitsš, 28.4.1961.

⁹⁴ "The Stalin constitution of 1936" Cohen, S. F., & Sharlet, R., 1980, 93.

⁹⁵ Prozhito, Boris Vronski, 4.12.1961.

Vronskin tapa kirjoittaa Stalinin ajasta sarkastisesti oli varsin yleinen tapa keskustella aiheesta. Myös runoilija Kornei Chukovsky vitsaili päiväkirjassaan menneestä kulttuurikentän painostuksesta. Hänen mukaansa Stalinin hallinnon alaisuudessa eläminen oli periaatteessa ”helppoa” tai yksinkertaista, sillä oli yleisesti tiedossa, että kaikki, jotka ajattelivat omilla aivoillaan, tuhottaisiin. Hänen mukaansa nykyaikana (1960-luvulla) sen sijaan tilanne on muuttunut huomattavasti monimutkaisemmaksi.⁹⁶

Käytännössä kaikki päiväkirja-aineistossa esiintyvät muistelmat Stalinin ajasta on kirjoitettu negatiiviseen sävyyn, useimmiten sarkastiseen tyyliin. Sarkasmi ja satiiri vaikuttavatkin olleen keinoja, joilla monet aikalaiset käsittelivät koko aikakauden hulluutta, sekä siihen liittyneitä traumoja. Toisaalta, vaikka Stalinia positiivisessa tai edes neutraalissa valossa käsitteleviä muistelmia on vähän, niitäkin löytyy. Toimittaja Viktor Starkov kirjoitti itkeneensä kansakunnan ”isän” kuolemaa vuonna 1953.

Muistan aamun 5. maaliskuuta 1953. Koko maa koki, että Stalinin tila oli toivoton. Pian saimmekin selville, että olimme "orpoja", jääneet ilman "isää, johtajaa ja opettajaa" ... Väistämätön tapahtui. Stalin oli kuollut. Sinä aamuna olin yksin sukulaisteni Moskovon asunnossa. Seisoin ikkunan äärellä valaisemattomassa huoneessa. Oli vielä melko pimeää, mutta valoa alkoi tulla sisään. Itkin." "Nämä eivät olleet vilpittömän surun kyyneleitä, todennäköisimmin ne olivat orjuuden kyyneleitä miehelle, jota me kaikki pidimme johtajanamme, isänämme ja opettajanamme. Mitä nyt teemme ilman isää? Emme voi elää ilman idolia.⁹⁷

Merkinnässä on tärkeää huomata, että vaikka nuori Starkov ymmärsi jo aikanaan itkeneensä enemmän ”pakosta tai orjuudesta” kuin aidosta surusta, hän kuitenkin koki, että Neuvostoliiton yhteiskunnalta oli viety jotain: idoli, johtaja, henkilökultin luoma isähahmo. Andrei Sinjavskin, *Oikeudenkäynti alkaa* -satiiriteoksen kirjoittaneen kirjailijan tiedetäänkin sanoneen, että ”Stalinin kuolema herätti ihmisissä yhtäaikaisesti sekä surua että riemua”.⁹⁸

⁹⁶ Prozhito, Kornei Chukovsky, 16.12.1962.

⁹⁷ Prozhito, Viktor Starkov, 6.12.1963.

⁹⁸ Ryan, K. L., 2009, 3.

2.2 Nikita Hruštšov, populistti

Vain yksi kolmesta tutkimukseni kohteena olevasta satiirikirjasta sijoittuu aikarajaukseltaan kirjoitusajankohtaansa, 1960-luvulle. *Sotamies Ivan Tšonkinin ihmeelliset seikkailut* ja *Oikeudenkäynti alkaa* -teosten aikarajauksien sijoittuessa toiseen maailmansotaan ja Stalinin viimeisiin vuosiin, eivät ne Hruštšovin henkilökultin tutkimiseen anna juuri eväitä.

Juli Danielin *This is Moscow Speaking* julkaistiin samizdatina aivan 1960-luvun alussa.⁹⁹ Koska teoksessa käsitellään henkilökultteja lähinnä silloisen hallinnon näkökulmasta, ne viittaavat Hruštšoviin ja hänen lähipiiriinsä, vaikka häntä ei nimeltä kirjassa mainitakaan. Daniel kuvailee Hruštšoviin ja hänen hallintoonsa liitännäistä henkilökulttia kansan sokean uskon kautta. Tarinan päähenkilö ei voi ymmärtää miksi niin iso osa hänen tutuistaan suhtautuu kansalliseen murhapäivään neutraalisti tai kehuen hallinnon päätöksiä ja viisautta. ”Danielin kansa” on kuin aivopesty ihmislauma, joka hyväksyy valtionjohdon toiminnan ilman kriittistä ajattelua. Kirjansa johdannossa Daniel tuo esiin oman mielipiteensä valtionjohdon ja Hruštšovin, ”henkilökulttien purkajan” tekopyhyydestä uskoessaan pysyvänsä anonyyminä pseudonyyminsä takana.” Jos haluan kirjoittaa hallituksesta ja sanoa, että he ovat kaikki kriisien lietsojia, tekopyhiä ja yleisesti ottaen huonoja – kirjoitan myös sen...”¹⁰⁰ Hruštšovin pitäminen tekopyhänä hänen henkilökultin vastaisen taistelunsa suhteen oli varsin yleinen näkökanta 1960-luvun Neuvostoliitossa. Kansan keskuudessa vallitsikin jonkinlainen konsensus siitä, että Hruštšov purkaa Stalinin henkilökulttia lähinnä vain pönkittääkseen omaansa.¹⁰¹

2.2.1 Ruokakriisin ratkaisija, ei syntipukki

Boris Vronski kirjoitti 1.1.1960 päiväkirjaansa pohdintojaan median viimeaikaisesta uutisoinnista. ”Hruštšovin nimi ei poistu sanomalehtien sivuilta, ärsyttävästi

⁹⁹ Lipovetsky, M. W., & Wakamiya, L. R., 2016, 193, 234.

¹⁰⁰ Daniel, Y., & Arzhak, N., 1968, 27.

¹⁰¹ Esitän perusteluni tälle väitteelle alempana päiväkirjojen analyysin yhteydessä.

kiipeää korviin radiolähetyksistä.”¹⁰² Hän kuvaili, kuinka lehdet julkaisivat vuodenvaihteen aikoihin paljon maatalous- ja teollisuustyöntekijöiden valtionpäämiehelle osoittamia patrioottisia kirjeitä, joissa ennustettiin maatalouden ja teollisuuden tulevaa menestystä. Vronski kuitenkin pohti merkinnässään, tuleeko tämä menestysuutisoinnin määrä joskus myös korreloimaan ihmisten elintason kanssa.

Kuten on yleistä ajankohtaisten aiheiden kanssa, päiväkirjoihin kommentoitiin Hruštšovia hänen ollessaan median valokeilassa. Hänen toimintaansa otettiin voimakkaasti kantaa etenkin hänen pidettyä julkisia puheita Neuvostoliiton sisäpolitiikasta, joka kohtasi 1960-luvun alussa merkittäviä haasteita mm. elintarviketuotannon saralla. Tapana oli, että valtionpäämiehen puheet julkaistiin kansallisissa sanomalehdissä kokonaisuudessaan, jotta ne kansalaiset, jotka eivät kuulleet puhetta radiosta tai nähneet sitä paikan päällä, pystyivät lukemaan sen sisällön seuraavana päivänä. Hänen sisäpoliittisten puheidensa sisältö oli perinteisesti kehuja Neuvostoliiton teollisen, maataloudellisen ja teknologisen kehityksen nopeudesta ja saavutuksista.

Tosiasiassa Neuvostoliiton maatalous oli 1960-luvun alussa kuralla. Toimimattomat ratkaisut kollektiivitilojen tuotannon säätelyssä, liiallinen byrokratia ja tilojen teknologinen takapajuisuus loivat vuosia kestäneen itäblokin laajuisen elintarvikepulan.¹⁰³

Osa tätä kriisiytynyttä maatalouspolitiikkaa oli Hruštšovin ns. virgin lands -maatalousreformi, johon viittaa nimellä Kazakstanin uudismaaprojekti.¹⁰⁴ Se sai alkunsa 1950-luvun alkupuolella. Reformissa Pohjois-Kazakstanin ja Siperian alueelle sijainneelle miljoonien hehtaarien joutomaalle raivattiin peltotilaa, jota viljelemään etsittiin ”vapaaehtoiset” työntekijät, pääosin Kazakstanista. Tosiasiassa iso osa tästä vapaaehtoistyövoimasta tuotiin osaksi projektia vankileireiltä tai karkotusten seurauksena.¹⁰⁵

Ensimmäisten satokausien tuotto oli menestys hankkeen onnistuessa odotettua paremmin. Maatalousreformia markkinoitiin Hruštšovin suurena

¹⁰² Prozhito, Boris Vronski, 1.1.1960.

¹⁰³ Kozlov, D. J., & Pohl, M., 2014, 269-307.

¹⁰⁴ Virgin lands -projektille ei ole vakiintunutta suomenkielistä käsitettä.

¹⁰⁵ Kozlov, D. J., & Pohl, M., 2014, 269-273.

innovaationa ja 1950-luvun puolivälin paikkeille tultaessa siihen oli liittynyt jo paljon lisää vapaaehtoistyövoimaa.¹⁰⁶

Työolot kuitenkin heikentyivät merkittävästi korruptoituneen paikallishallinnon ja huonon muonitus- ja asutustilanteen vuoksi, mikä johti työntekijöiden massairtisanoutumisiin. Lisäksi 1950-luvun loppua kohti tultaessa Hruštšov sivuutti tietoisesti tiedot viljelysmaan tuulieroosiosta, mikä lopulta johti monen vuoden katastrofaalisen huonoihin satoihin.¹⁰⁷ Huonojen työolojen ja satojen myötä ihmisten mielipide projektia kohtaan alkoi kääntyä nopeasti. 1960-luvun alussa maatalousreformi kärsi jo laajasta epäsuosiosta.¹⁰⁸

Tilanne oli kansalle sekava. Yhtäaikaisesti destalinisaatioretoriikassa syytettiin Stalinia ja hänen lähipiiriään Neuvostoliiton maatalouden pilaamisesta ja sysäämisestä vuosikymmeniä taaksepäin, kun taas Hruštšovia keuhuttiin maatalousnerona, joka kehittäisi omalla maatalousreformillaan, sekä innovaatioillaan Yhdysvaltojakin tehokkaamman ja tuotteliaamman maatalouden.

Musiikin opettaja Vladimir Shvets kirjoitti 9.6.1962 kuulleensa, että kadulle oli ripustettu kuollut kissa. Kissasta roikkui kyltti, jossa luki: ”Leninin alaisuudessa elit, Stalinin alaisuudessa kärsit, Hruštšovin alaisuudessa kuolit”.¹⁰⁹ Vastaavia oli ripustettu ympäri kaupunkia.

Mekaanikko Nikolai Kozakov kirjoitti alkuvuodesta 1962 Hruštšovin olevan henkilökohtaisesti vastuussa koko maan kurimuksesta. ”Tulisi huomioda, että saastainen Hruštšov toi Venäjälle ’yltäkylläisyyden ajan’ – missään ei ole voita, margariinia, lihaa tai makkaraa.”¹¹⁰ Kauppoihin ilmestyneitä korviketuotteita nimettiin Hruštšovin mukaan,¹¹¹ jonoja kauppojen eteen ilmestyi heti aamusta ja ihmiset pohtivat päiväkirjoissaan keinoja, joilla tilannetta voitaisiin helpottaa.¹¹²

¹⁰⁶ Kozlov, D. J., & Pohl, M., 2014, 269-273.

¹⁰⁷ Kozlov, D. J., & Pohl, M., 2014, 293-294.

¹⁰⁸ Länsimaisissa historian tutkimuksissa Kazakstanin uudismaaprojekti on kenties liian äkkipikaisesti tuomittu katastrofiksi. Tosiasiassa 60-luvun puolivälistä eteenpäin hanke saatiin tehtyä vuosi vuodelta kannattavammaksi. Reformi auttoi merkittävästi esimerkiksi Kazakstanin myöhempää talouskasvua. Kozlov, D. J., & Pohl, M., 2014, 301.

¹⁰⁹ Prozhito, Vladimir Shvets, 9.6.1962.

¹¹⁰ Prozhito, Nikolai Kozakov, 9.1.1962.

¹¹¹ Prozhito, Nikolai Kozakov, 14.1.1962.

¹¹² Prozhito, Vladimir Lakšin, 19.11.1963.

Hruštšovin maatalouspolitiikkaan kohdistuvasta tyytymättömyydestä huolimatta jotkut vielä uskoivat tilanteen paranevan ja kannattivat hanketta. Elvira Filipovitš, nuori biologi Tšekkoslovakiasta, oli yksi hankkeeseen vielä 1960-luvulla uskoneista vapaaehtoistyöntekijöistä.¹¹³ Hän kirjoitti päiväkirjaansa saapumisestaan uudelle työalueelleen.

Kaikki katsoivat meitä kuin olisimme saapuneet Marsista. ”Todellako, Tšekkoslovakiasta? Miksi ihmeessä?” ”Mitä tarkoitat miksi? Tulin töihin!” Jostain syystä minua hävetti sanoa tullessi rakentamaan kommunismia, vaikka siksihän minä tänne tulin.¹¹⁴

Merkinnän perusteella vaikutti siltä, että projektin parissa kauemmin työskennelleet eivät enää itsekään uskoneet hankkeeseen.

Vuosien 1959–1963 huonot sadot ajoivat Neuvostoliiton lopulta tilanteeseen, jossa valtion täytyi ostaa viljaa ulkomailta. Maahan tuotiin 6,8 miljoonaa tonnia viljaa Kanadasta, 1,8 miljoonaa tonnia Australiasta ja 2 miljoonaa tonnia Yhdysvalloista.¹¹⁵ Asiasta kerrottiin suosittuja radio-Jerevan vitsejä¹¹⁶. ”Hruštšoville myönnettiin Nobelin palkinto uskomattomista saavutuksista maatalouden parissa – viljely tapahtui Kazakstanissa ja sadonkorjuu Kanadassa.”¹¹⁷

Lopulta, lukuisista tilanteen peittely-yrityksistä huolimatta, myös maan hallinnon oli vastahakoisesti otettava kantaa elintarvikepulaan ja sen syyllisiin. Selitykseksi annettiin esimerkiksi Siperian hallainen syksy,¹¹⁸ mutta pääsyyllinen tilanteeseen löydettiin kuitenkin Stalinista ja hänen hallinnostaan.

Destalinisaatiopolitiikan tapa tehdä Stalinista syntipukki kaikkiin menneen ja nyky-yhteiskunnan ongelmiin, oli vuonna 1963 kansalle jo kovin tuttu. Päiväkirjoista onkin nähtävissä, että kansalaiset eivät tätä narratiivia enää pureskelematta nielleet.

¹¹³ 60-luvun ensimmäisinä vuosina Kazakstanin uudismaaprojektiin sijoitettiin paljon resursseja, mikä nosti hetkellisesti hankkeen suosiota. Kozlov, D. J., & Pohl, M., 2014, 293.

¹¹⁴ Prozhito, Elvira Filipovitš, 20.8.1961.

¹¹⁵ Taubman, W., 2004, 607.

¹¹⁶ Radio Jerevan oli kuvitteellinen radiokanava, jota käytettiin pohjana poliittisille vitseille. Radioon ”soitettiin” ja sieltä annettiin koominen vastaus. Koukelonniemi, P., & Huttunen, R., 1974.

¹¹⁷ Prozhito, Boris Vronski, 17.11.1963.

¹¹⁸ Prozhito, Vasily Saveliev, 9.10.1963.

Postnikov oli ja on edelleen rakastunut Staliniin. Hän kokee raskaasti kaikki Stalinille osoitetut moitteet. Hän sanoi: "En ymmärrä enkä tule koskaan ymmärtämään kuinka maatalouden ongelmista voidaan syyttää Staliniä, kun hänen kuolemastaan on kulunut jo kymmenen vuotta. Nykyjohtajien tulisi olla vastuuvollisia kuluneista kymmenestä vuodesta."¹¹⁹

Hruštšovin itsensä kirjoitettiin sanoneen, että "mikäli nykyhallinto turvautuisi Stalinin ja Molotovin metodeihin, voisimme jo myydä viljaa ulkomaille".¹²⁰

Hruštšov pyrki tällaisilla kommentteilla aktiivisesti tekemään pesäeroa edeltäjäänsä, mikä oli sinänsä ironista, hänen itse toimittuaan Stalinin läheisenä puoluekumppanina. Hruštšovin tekopyhät kommentit, huonot ratkaisut ja vastuun pakoilu vaikuttivat osaltaan siihen, että 1960-luvun alkupuolella sekä kansan että kommunistisen puolueen mielipide kääntyi häntä vastaan.

Ja nyt, 22 vuotta myöhemmin, "todelliset leninistit" - Hruštšov, Mikojan ja Shvernik - ovat jälleen vallan kahvassa. Kahdeksan vuotta Stalinin kuoleman jälkeen, tultuaan järkiinsä heidän pelostaan häntä kohtaan, he heittävät hänen tuhkansa ulos mausoleumista ja katsovat hänen yksin tehneet kaikki julmat teot, jotka tahraavat myös heidän käsiään.¹²¹

Kansalle oli ilmeistä, että Hruštšov käveli niin politiikassaan, kuin henkilökulttinsa rakentamisessa Stalinin jalanjäljissä. Hruštšovin henkilökultin rakentaminen alkoi osittain juuri maatalouteen ja teollisuuteen liittyvänä ilmiönä, jossa kaikki sen onnistumiset personoituivat häneen itseensä ja Kazakstanin uudismaahankkeeseen.

Nikita Sergeevitš¹²² aloitti äänekkäästi ja usein erittäin hätäisesti uusia projekteja ja loi ympärilleen uskomattoman kohun. Rauhoituttuaan hän ei aina saattanut niitä täysin päätökseen ja liittyi hätäisesti uusiin projekteihin. Hän selvästi kaipasi kansallista, lähes maailmanlaajuista mainetta.¹²³

¹¹⁹ Prozhito, Nikolai Kamanin, 20.12.1962.

¹²⁰ Prozhito, Elvira Filipovitš, 11.12.1963.

"Stalinin äärikeskitetty talous oli luonut ihmeitä raskaan teollisuuden ja sodan jälkeisen jälleerakennuksen saralla, mutta järkyttävillä ihmis- ja ympäristökustannuksilla." Taubman, W., 2017, 242.

¹²¹ Prozhito, Nikolai Kamanin, 1.11.1961.

¹²² Patronyyymi

¹²³ Prozhito, Stepan Karnaukhov, 1.6.1961.

Hruštšov uskoi olevansa monen eri alan mestari. Hän pumppasi lukuisiin projekteihin paljon rahaa, antoi henkilökohtaisesti tuhoon tuomittuja ohjeita ja odotti näiden ohjeiden tarkkaa toteutusta. Ei ole kuitenkaan epäilystäkään, etteikö Hruštšov olisi aidosti pyrkinyt Neuvostoliiton talouskasvuun ja teollisten alojen kehitykseen, mutta hänen tapansa oli vaatia tuloksia ilman kunnollisia keinoja tai suunnitelmia saavuttaa niitä.¹²⁴

Ukrainan kommunistisen puolueen pääsihteeri, Hruštšovin läheinen luotettu, Petro Šelest huomasi Hruštšovin ympärille rakentuvan henkilökultin jo alkuvuodesta 1960. ”On valitettavaa, että Hruštšovin henkilökulttia rakennetaan asteittain. Maamme ideologit ja propagandistit ovat tästä pääosin vastuussa.”¹²⁵

Kun Hruštšov syrjäytettiin virastaan lokakuussa 1964, hänen sivuun astumisensa selitykseksi annettiin huono terveys ja vanhuus.¹²⁶ Päiväkirjoista paistaa kuitenkin tyytymättömyys tätä ”virallista” selitystä kohtaan. Kansa tiesi hyvin miksi valtionpäämies vaihtui ja nämä syyt kirjattiin lukuisiin eri päiväkirjamerkintöihin: korruptio, nepotismi, uusi henkilökultti ja epäonnistumiset sisä- ja ulkopoliitikassa.¹²⁷

Vain muutama päivä vallan vaihtumisen jälkeen Hruštšovin muotokuvat alkoivat jo kadota Neuvostoliiton katukuvasta.¹²⁸ Hänen henkilökulttinsa koki lopulta jokseenkin saman kohtalon, kuin Stalinin, vaikka se ei ikinä samoihin mittoihin ehtinyt paisuakaan.

2.3 Kommunismin sanansaattajat

Viimeinen käsiteltävistä, kirjallisuudesta ja päiväkirja-aineistosta esiin nousseista henkilökultteista on ns. kommunismin sanansaattajan henkilökultti. Käsite kommunismin sanansaattaja on tätä tutkimusta varten kehitelty, mutta ilmiöllä on

¹²⁴ Cohen, S. F., & Hoffman, E. P., 1980, 74-75.

¹²⁵ Prozhito, Petro Šelest, 19.1.1960.

¹²⁶ Prozhito, Leonid Lipkin, 16.10.1964.

¹²⁷ Prozhito, Nikolai Kamanin, 15.10.1964. & Viktor Ivanov, 16.10.1964. & Anatoly Grebnev, 15.10.1964

¹²⁸ Prozhito, Boris Vronski, 17.10.1964.

Neuvostoliitossa pitkä historia. 1930-luvun lopun stahanovilaisuus on varhainen esimerkki siitä, kuinka valtion propagandakoneisto jalkautti yhden hiilikaivostyöntekijän, Aleksei Stahanovin, suorituksen palvelemaan koko raskasteollisuuden työmoraalin nostoa.¹²⁹ Stahanov oli yhden työvuoron aikana louhinut 102 tonnia hiiltä ylittäen päivittäisen kiintiönsä 14-kertaisesti.¹³⁰ Pian vastaavista työn sankareista alkoi ilmestyä artikkeleita ympäri Neuvostoliittoa luoden ns. stahanovilaisuusliikkeen, poliittisen työkalun ja sosiaalisen ilmiön.¹³¹

Stahanovilaisuus kuoli Stalinin mukana 50-luvun alkupuolella, jonka jälkeen esimerkillinen työläinen sai uuden tittelin, ”udarnik” tai ”iskurityöläinen”.¹³² Udarnik oli arvonimi, joka syntyi jo 1930-luvulta, mutta otettiin laajempaan käyttöön vasta 1950-luvun aikana.¹³³

Kommunismien sanansaattajat nousi teemana esiin pääosin päiväkirja-aineistoni sivuilta.¹³⁴ Satiirikirjallisuusotannassani ainoana ilmiöstä kirjoittanut Vladimir Voinovitš kuvaili, kuinka uuden lehmien lypsymetodin keksinyt nainen nousi koko kansan tuntemaksi sankariksi:

Mutta hänen varsinainen tähdenlentonsa alkoi, kun joku kirjeenvaihtaja sai hänen puheistaan puristetuksi (tai ehkäpä keksi itse) lehteensä sensaatiomaisen jutun, että Ljuška sanoutuu täysin irti isien menetelmästä lypsää lemmiä ja on ryhtynyt lypsämään lemmiä neljästä nännistä yhtä aikaa – kaksi kummassakin kädessä. Siitä kaikki sitten alkoi. Esiintyessään Kremlissä kolhoosityöläisten kokouksessa Ljuška sai kokoontuneet ja henkilökohtaisesti toveri Stalinin vakuuttuneiksi, että jälkeinjääneen vanhan teknologian aika oli auttamatta ohi. Ja toveri Stalinin repliikkiin ”Kaaderit! Kaaderit!” hän vastasi luvaten opettaa kaikille oman kolhoosinsa lypsäjille uuden menetelmän. ”Entä onnistuuko se kaikilta?” toveri Stalin kysyi ovelasti. ”No onhan jokaisella lypsäjällä, toveri Stalin, kaksi kättä”, Ljuška sanoi pontevasti ja ojensi kämmenensä esiin. ”Oikein”, hymyili toveri Stalin ja nyökkäsi. Sen jälkeen ei Ljuška enää nähty kotikolhoosissa. Milloin hän istui Korkeimmassa neuvostossa, milloin otti osaa kokoukseen, milloin oli vastaanottamassa englantilaisia satamatyöläisiä, milloin keskusteli kirjailija Lion Feuchtwangerin kanssa, milloin vastaanotti kunniamerkin Kremlissä. Ljuška sai suurta kunniaa. Lehdet kirjoittivat Ljuškasta. Radiossa puhuttiin Ljuškasta. Uutisfilmien tekijät kuvasivat Ljuškaa. Aikakausilehti Ogonjok painoi

¹²⁹ Siegelbaum, L. H., 1990, 2.

¹³⁰ Siegelbaum, L. H., 1990, 2.

¹³¹ Siegelbaum, L. H., 1990, xii.

¹³² Siegelbaum, L. H., 1990, 307.

¹³³ Siegelbaum, L. H., 1990, 296.

¹³⁴ Näihin esimerkillisiin kommunisteihin tai ”kommunismien sanansaattajiin” viitattiin käsitteellä udarnik vain muutamissa tapauksissa, minkä vuoksi vältän kyseisen käsitteen käyttöä.

Ljuškan kuvan kanteensa. Puna-armeijan sotilaat kirjoittivat ja halusivat mennä hänen kanssaan naimisiin.¹³⁵

2.3.1 Lehmän lypsäjiä ja porsaan ruokkijoita

Elvira Filipovitš, tšekkoslovakialainen biologi ja Kazakstanin uudismaahankkeen vapaaehtoistyöntekijä, kirjoitti, kuinka hänen työryhmälleen oli näytetty opastusvideoita maatalouden parissa työskentelystä. Viimeisenä heille oli kerrottu ”kunniakkaasta” Jaroslavista, ukrainalaisesta porsaiden kasvattajasta, joka oli keksinyt uuden ”vallankumouksellisen” tavan ruokkia porsaita, nopeuttaen niiden kasvua.¹³⁶

Tarina Jaroslavista oli tuttu ympäri Ukrainaa. Hän oli kansallinen julkkis, joka oli saanut saavutuksistaan korkean kunniamaininnan¹³⁷ ja jopa päässyt tapaamaan Hruštšovin henkilökohtaisesti.¹³⁸

Ystäviensä luona vieraillessaan Boris Vronskille oli kerrottu tarkempia yksityiskohtia tästä uudesta kommunismin sankarista. Juorujen mukaan kunniakas porsaanruokkija Jaroslav oli todellisuudessa pahimman luokan laiskuri, joka siirtyi usein työstä toiseen. Porsaille hän oli alkanut syöttämään ravinnon raakana omaa laiskuuttaan, mutta sattuihin niin, että porsaat olivat kasvaneet nopeammin raakaravinnon ansiosta ja nyt raakaruokinnasta oli tullut uusi ja edistyksellinen käytäntö ympäri Neuvostoliittoa.¹³⁹ Vronskin ystävät tiesivät myös kertoa, että ennen Hruštšovin saapumista kyseiselle porsasfarmille, oli tilan oikeat porsaat viety piiloon lähimetsään ja korvattu vielä lihavamilla vuokrapossuilla. Hruštšov oli kuitenkin päättänyt viipyä maatilalla odotettua pidempään, usean päivän ajan, jonka aikana metsään piilotetut porsaat olivat ehtineet kuolla.¹⁴⁰

Tällaisten tarinoiden todenperäisyyttä on hyvin vaikeaa todentaa. Neuvostoliitossa vallitsi massiivinen juorukulttuuri lehdistönvapauden puuttuessa¹⁴¹, joten on hyvinkin mahdollista, että Jaroslavin teot ja

¹³⁵ Voinovitš, V., & Pyykkö, R., 1979, 159-160.

¹³⁶ Prozhito, Elvira Filipovitš, 6.1.1961.

¹³⁷ Sosialistisen työn sankari -arvonimen. Prozhito, Boris Vronski 20.6.1960.

¹³⁸ Prozhito, Elvira Filipovitš, 6.1.1961.

¹³⁹ Prozhito, Boris Vronski, 20.6.1960.

¹⁴⁰ Prozhito, Boris Vronski, 20.6.1960.

¹⁴¹ Esim. Johnston, T., 2011.

luonteenpiirrekuvaukset olivat kansan keskuudessa alkaneet elää omaa elämäänsä. Porsaanruokkijan tarina on tästäkin huolimatta hätkähdyttävän samankaltainen Voinovitšin satiirisen lypsytarinan kanssa.

Jaroslavin ”myytti” oli siinä mielessä ainutlaatuinen, että sen keskiössä oli ainoastaan yksi henkilö. Yleisempää olivat uutisoinnit jonkin tietyn kollektiivitalan tai alueen menestyksekkäästä toiminnasta. 23.5.1960, kirjallisuuskriitikko Igor Dedkov pohti pienen Šabanovon kylän sodanjälkeistä tilannetta. Valtaosa kylän asukeista lähti sotaan ja vain harva palasi. Nyt kylässä eli enää kourallinen ihmisiä, jotka joutuivat raatamaan aamusta iltaan pitääkseen yhteisön elintason siedettävänä.¹⁴² Tästä tilanteesta Dedkov käännsikin sarkastisesti aikansa tyyliin mahdollisen pääotsikon sanomalehdelle.

Šabanovon kylän kollektiivitalan maanviljelijät antavat kaikki voimansa rehun valmistukseen. Loistavat työntekijät raatavat aamusta myöhään iltaan pelloilla, ainoana tarkoituksenaan tuoda kommunismin voitto lähemmäksi.¹⁴³

Vastaavaan sävyyn poliitikko Petro Šelest kirjoitti Rjazanin alueen menestyksen lihan tuotannossa luoneen kansan keskuuteen jonkinlaisen psykoosin, ”poliittisen ja taloudellisen innostuksen”.¹⁴⁴ Ilmiö ei siis jäänyt ainoastaan poliittisen eliitin työläiskehuksi, vaan kuten myös stahanovilaisuuden kanssa, kommunismin sanansaattajien kultilla oli ainakin paikallisesti suuriakin sosiaalisia vaikutuksia.

2.3.2 Avaruuden valloittajat

Kommunismin sanansaattajien henkilökultti eroaa yleisestä ”julkiskulttuurista” siinä, että siihen poikkeuksetta liitetään jonkinlainen valtapuolueen poliittinen agenda. Politikoinnista erillistä henkilökulttia ei Neuvostoliitosta löytynyt, sillä se olisi automaattisesti luonteeltaan jotain muuta. Koska maassa ei ollut vapaata mediaa, valtio pystyi tehokkaasti luomaan ja kontrolloimaan ihmisten saamaa julkisuutta.

¹⁴² Dedkovin mukaan.

¹⁴³ Prozhito, Igor Dedkov, 23.5.1960.

¹⁴⁴ Prozhito, Petro Šelest, 21.2.1960.

Yksi esimerkeistä osoittamaan, kuinka julkisuus Neuvostoliitossa harvoin tuli erillään poliittisesta vastuusta, oli 1960-luvun alun kosmonauttien ikonisointi. Päiväkirja-aineistooni sisältyy kenraali Nikolai Kamaninin, kosmonauttien koulutusvastaavan, päiväkirja, joka tarjoaa korvaamatonta sisäpiiritietoa kosmonauttien valinnasta, koulutuksesta ja toiminnasta.

Ensimmäisen miehitetyn avaruuslennon lähestyessä vuonna 1961, Kamanin oli vaikean päätöksen edessä. Kenet muutamasta koulutetusta kosmonautista hän valitsisi suorittamaan lennon ja samalla tekisi ”maailmankuuluksi, ikuisesti historiankirjoihin painettavaksi”¹⁴⁵ lentäjäksi. Hän tiesi hyvin lennon riskit, mutta myös sen onnistuessaan mukanaan tuoman julkisuuden, joten kosmonautin tekniset taidot eivät olleet ainoa valinnan kriteeri.¹⁴⁶ German Titovin ja Juri Gagarinin välillä päätös osui lopulta jälkimmäiseen.

Gagarinin palattua onnistuneelta avaruuslennoltaan 12.4.1961, Neuvostoliiton asukkaiden päiväkirjat valtasi kansallisylypeys. Lauseet kuten ”äpäpä-Venäjästä on tullut avaruuden valloittaja”¹⁴⁷ ja ”jos vain Lenin olisi elossa”¹⁴⁸ kuvaavat hyvin päiväkirjoissa esiintynyttä hurmostilaa. Gagarinin suoritus liitettiin heti koko kommunistisen järjestelmän saavutuksiin. Näyttelijä Nikolai Mordinov kuvaili kansan tunnelmia vain päiviä onnistuneen lennon jälkeen.

Yleisö on yhtä. Kaikki tuntevat itsensä osittain Gagariniksi. Loppujen lopuksi jokainen joutuu kantamaan vastuunsa isänmaan rakennuksesta.” ”Gagarin ei ole ainoastaan tietemme kehityksen ilmentymä, vaan koko kansan valtavan työn tulos.¹⁴⁹

Vostokin moottoreiden vielä jäähtyessä Neuvostoliiton henkilökulttikoneisto oli ehtinyt jo vauhtiin. Gagarinin mukaan nimettiin ”katuja, kouluja, höyrylaivoja ym”,¹⁵⁰ naiset kävivät kampaajilla hakemassa ”rakasta minua Gagarin”-kampauksia¹⁵¹ ja ihmiset ostivat kaupoista Gagarin -suklaata.¹⁵² Kommunismin teknologisten saavutusten kulta-aika oli alkanut ja Gagarinin vastuulla oli pitää yllä koko ilmiön

¹⁴⁵ Prozhito, Nikolai Kamanin, 5.4.1961.

¹⁴⁶ Prozhito, Nikolai Kamanin, 5.4.1961.

¹⁴⁷ Prozhito, Nikolai Mordinov, 12.4.1961.

¹⁴⁸ Prozhito, Elena Schwartz, 16.4.1961.

¹⁴⁹ Prozhito, Nikolai Mordinov, 12.4.1961.

¹⁵⁰ Prozhito, Asylkhan Daniyarov, 14.4.1961.

¹⁵¹ Prozhito, Nina Evkina, 1.7.1961.

¹⁵² Prozhito, Leonid Lipkin, 26.8.1962.

julkisivua. Hänet ja myöhemmin muut hänen jalanjäljissään seuranneet kosmonautit lähetettiin armottomille vuosia kestäneille maailmanlaajuisille mediakiertueille levittämään sanaa Neuvostoliiton ja sen avaruusohjelman saavutuksista.¹⁵³ Vaikka kosmonauttien julkiset puheet liittyivätkin pääosin avaruuslentoihin, niiden sisältö oli käytännössä poliittista propagandaa.

Gagarin puhui toisena avaruuslennoista. Sankaruus perustuu aina valtavaan, suurten tiimien työmäärään, rakkauteen työtä kohtaan, vankkaan tietämykseen aiheesta, pyyteettömään isänmaanrakkauteen, tahtoon tuoda kunniaa omalle maalleen ja tahtoon täyttää paikkansa kommunistina, komsomolin jäsenenä ja Neuvostoliiton kansalaisena.¹⁵⁴

Entistä selkeämmin luonteen merkitys näkyi ensimmäisen naiskosmonautin valinnassa. Kamanin kirjoitti valinneensa Valentina Terešenkovan tehtävänsä ensisijaisesti hänen puhetaitonsa perusteella. Hän koki, että kaikista kokelasehdokkaista Terešenkova osasi kyvykkäimmin vaikuttaa yleisöön, mikä lopulta painoi eniten kosmonautin valinnassa.¹⁵⁵ Miljardien ruplien laite luovutettiin siis mieluummin hyvän puhujan kuin teknisesti taitavamman lentäjän käsiin.

Vaikutustaidon lisäksi oli keskeistä, että kansalla oli mahdollisuus samaistua näihin avaruuden sankareihin, kuvitella itsensä heidän avaruuskenkiinsä. Toisen miehitetyn avaruuslennon suorittaneen German Titovin laskeuduttua, sanomalehdet julkaisivat juttuja kosmonautin itsensä lisäksi myös hänen perheestään ja heidän ammasteistaan. Tärkeää oli mm. mainita hänen isänsä olevan eläköitynyt venäjän kielen opettaja ja perheen rakastavan kirjallisuutta.¹⁵⁶

Kosmonauttien ympärille rakentunut henkilökultti loi ajoittain myös omat julkisivulliset ongelmansa. Etenkin German Titovin ja Juri Gagarinin vapaa-ajan käytös jätti usein heistä vastuussa oleville upseereille paljon toivomisen varaa. Kamaninin päiväkirja kertoo lukuisista kosmonauttien humalapäisistä toilailuista, autoilla kaahailusta, naisseikkailuista, sotilaskurin puutteesta ja salattujen asiakirjojen

¹⁵³ Käy ilmi Nikolai Kamaninin päiväkirjamerkinnöistä. Vuonna 1964 Gagarin valittikin jo uupumuksesta ja tapaamisten ja julkisten puheiden paljoudesta. Prozhito, Nikolai Kamanin, 25.6.1964.

¹⁵⁴ Prozhito, Nikolai Kamanin, 14.4.1964.

¹⁵⁵ Prozhito, Nikolai Kamanin, 28.11.1963.

¹⁵⁶ Prozhito, Elvira Filipovitš, 8.8.1961.

kadottamisesta. Näiden hölmöilyjen salaamiseen suurelta yleisöltä käytettiin paljon aikaa ja resursseja, jotta suuret kommunismin sankarit pysyisivät maineensa veroisina kansan ja maailman silmissä. Titovin kurinpalautuksesta neuvotellessaan hänen esimiehensä pohtivatkin tilanteen kiusallisuutta.

Titov ei ole ainoastaan Neuvostoliiton, vaan koko maailman tuntema. Hänen käyttöksensä on häpeäksi kaikille kosmonauteille ja koko Neuvostoliiton kansalle.¹⁵⁷

2.4 Yhteenveto

Kirjoittaessaan suojasään aikaisesta työväen mobilisoinnista, historiantutkija Susanne Schattenberg eritteli eri aikakausien työntekijän ideaalityyppejä. Vallankumouksesta 1930-luvulle, ideaalityöntekijä oli tehdastyöläinen, jonka työpanoksella taattiin Neuvostoliiton materiaalin kehitys. 1930-luvulla uudeksi työn sankariksi muodostui insinööri, jonka kunnioitus jatkui koko Stalinin valtakauden ajan hiipuen hetkeksi 1950-luvun alkupuolella itsevaltaisen johtajan kuoltua. Schanttenberg tiivistä artikkelissaan Petr Vail ja Alexander Genis argumentin, jonka mukaan Stalinin kuoltua neuvostoliittolainen ”yhteiskunta janoi uutta henkilökulttia, jonka keskiöön nostettiin lääkärit ja keksijät”.¹⁵⁸

Vailin ja Genisin näkemys Hruštšovin Neuvostoliitosta vastaa löydöksiäni päiväkirja-aineistosta ja satiirikirjallisuudesta. Voinovitšin satiirinen tarina lehmän lypsäjästä, päiväkirjojen merkinnät Jaroslavista, ukrainalaisesta porsaanruokkijasta ja avaruuslentojen luomat hurmostilat edustivat kaikki Neuvostoliiton uutta keksijöiden ja innovaatioiden aikakautta. Uudet ”stahanovilaiset”, kommunismin sanansaattajat, keksijät, valoivat kansaan työmoraalia ja uskoa siirtymään sosialismista kohti kommunismia.

Samanaikaisesti keksijän henkilökultin rakentuessa, valtiopäämiehen henkilökultti vaihtui edeltävästä seuraavaan. Stalinin virheiden esiin tuominen vuoden 1956 ei-niin-salaisessa puheessa ja hänen vuoden 1961 karkotuksensa Leninin mausoleumista oli kansalle huojennus, mutta monille myös läpinäkyvä operaatio

¹⁵⁷ Prozhito, Nikolai Kamanin, 2.7.1964.

¹⁵⁸ Jones, P., Susanne Schattenberg., 2009, 69

Hruštšovin oman suosion pönkitykselle. Nykyhallinnon epäonnistumiset sysättiin Stalinin harteille ja onnistumisista vastuun otti "maatalous-, teollisuus-, - ja sosiaalipoliittinen nero" Nikita Hruštšov. Mitä kauemmas Stalinin kuolemasta siirryttiin, sitä suuremmaksi kasvoi kansan tyytymättömyys jatkuvasta elintarvike-, ja asutuspulasta. Hruštšovin (puoluetovereiden pakottama) sivuun astuminen vuonna 1964 tulikin lopulta vain harvalle täytenä yllätyksenä.

3 KANSAN VALVONTA

Yksi Neuvostoliiton peruspilareista kansalaisten hallinnassa oli maan perustamisesta lähtien suuri valvontakoneisto, josta vastasi pääasiassa salainen poliisi. Salainen poliisi kantoi vuosien varrella lukuisia eri nimiä, kuten Tšeka, NKVD, MVD ja KGB. Kylmän sodan aikana Neuvostoliiton satelliittivaltioissa toimivat omat paikalliset salaisen poliisin alaosastot (kuten DDR:n Stasi), jotka olivat kuitenkin tilivelvollisia Moskovaan. Kansan valvonta ja sitä suorittaneet organisaatiot olivat pilkanheiton kohteena jokaisessa tutkimukseni satiiriteoksessa. Tässä kappaleessa käsittelen, kuinka kansan valvonta ilmiönä näyttäytyy 1960-luvun satiirikirjallisuudessa ja päiväkirjamateriaalissa.

3.1 Puoliyksityiset päiväkirjat

Sotkeakseen jäljet Katja kulki jalkaisin. Vihkoa hän piteli hihassaan. Hän repi siitä sivun toisensa jälkeen. Paperinpalat hän hieroi käsissään ja pudotteli ne huomaamattomasti autotielle. Häntä tarkkailtiin. Kuka nimenomaan, sitä hän ei tiennyt, koska ei edes vilkuillut taakseen.

Takaa-ajo olikin jo alkanut. Jo haravoitiin ajotietä, etsittiin ihmisten jaloista, vesilätäköistä. Kumarruttiin tuon tuostakin. Seuraavana päivänä kaikki paperinpalat olivat koossa, ne olivat oikaistu silitysraudalla, liimattu toisiinsa syndetikonilla. Kaikki kaksikymmentäneljä viivoitettua liuskaa, tuhoamattomina kuin hydra, jonka katkaistut päät kasvavat uudelleen, Serjožan koko pikkuporvarillinen ohjelma esillä. Kaikki näkyvissä. Kuin oikeudessa. Armottomalla viimeisellä tuomiolla.¹⁵⁹

Näin Andrei Sinjavski kuvailee nuoren kapinallisen, Katjan, mielentilaa, tämän alkaessa epäilemään heidän trotskilaisen kapinalliskerhonsa tulleen viranomaisten tarkastelun alaiseksi. Katja on vainoharhainen. Hän uskoo, että Neuvostoliiton salainen poliisi lähtisi keinoja kaihtamatta turhanpäiväiseltä vaikuttavaan ajojahtiin ottaakseen kiinni muutaman vallanpitäjiä kyseenalaistavan opiskelijan. Sinjavski luonnollisesti liioittelee kansan näkemystä KGB:stä. Hänen satiirissaan mikään tiedon jyvänen ei ole liian pieni tai vähäpätöinen, mikäli sen avulla saadaan tuomittua valtion vihollisia. Hän alleviivaa tätä pointtia vielä kirjan seuraavassa kohtauksessa, jossa

¹⁵⁹ Terts, A., Konkka, J., & Sinjavskij, A., 1960, 96–98.

kaksi salaisen poliisin agenttia, Tolja ja Vitja pohtivat mahdollisuutta asentaa siiviläjärjestelmät viemäriverkostoihin, jotta viranomaiset saisivat haltuunsa kaikki vessan kautta hävitetyt arkaluontoiset dokumentit. Andrei Sinjavskin ja Juli Danielin vuoden 1966 oikeudenkäynnissä tuomari nosti juuri tämän kohtauksen esille todistusaineistona artiklan 70 (propaganda ja agitaatiolaki) rikkomisesta. "Kirjoitat ajatustenlukijoista ja vessan alla olevista verkoista. Toisin sanoen joku päätti asentaa tällaiset laitteet. Se on sellainen väite, jonka artikla 70 kattaa - panettelu. Eikö tämä halveksi kansaamme, yhteiskuntaamme, järjestelmäämme?"¹⁶⁰ Näkemys Neuvostoliiton salaisesta poliisista isoveljenä on yleinen aikakauden satiirissa.

Maaliskuussa 1964 toimittaja Viktor Starkov heräsi kylmä hiki otsallaan. Hän oli nähnyt painajaista, jossa viranomaiset etsivät hänen asunnostaan neuvostovastaista materiaalia, tarkemmin kirjeenvaihtoa länsimaalaisten henkilöiden kanssa. Starkov kutsui salaisen poliisin agenteja tšekisteiksi, viitaten Tšekaan, Neuvosto-Venäjän aikaan perustettuun ja jo vuonna 1922 lakkautettuun organisaatioon. Tapa viitata salaisen poliisin työntekijöihin tšekisteinä oli yleinen läpi neuvostoajan. Unessaan Viktoria ei niinkään huolettanut mahdollisten kirjeiden paljastuminen, vaan se, että viranomaiset voisivat kirjeitä etsiessään löytää hänen päiväkirjansa.¹⁶¹ Uneen saattoivat liittyä hänen omat epäilyksensä sekä hänen vaimonsa aikaisempi varoittelu päiväkirjan pitämisestä.

Vaimoni sanoi, että, jos viranomaiset löytävät tämän "ajattelevan miehen päiväkirjan" hallustani, joudun ottamaan luodin otsaani. Siitä ei ole epäilystäkään, mutta se ei pelota minua. Olisin hyvin katkera, jos päiväkirjani lukisi vain KGB, eivätkä ihmiset, joille sen tarkoitin, ihmiset, jotka arvostavat totuutta.

Se ei olisi luoti minulle, vaan totuudelle, mikä on pahempaa.¹⁶²

Päiväkirjan pitämisen pelko näkyy Prozhito-tietokannassa tasaisin väliajoin koko tarkastelujaksoni ajan. Joulukuussa 1961 Valentin Proleiko spekuloi paluusta satunnaisten kotitarkastusten ja pelon ilmapiirin aikaan.¹⁶³

¹⁶⁰ Labedz, L., Hayward, M., 1967, 196.

¹⁶¹ Prozhito, Viktor Starkov, 18.3.1964.

¹⁶² Prozhito, Viktor Starkov, 16.12.1963.

¹⁶³ Vuotta 1937 leimasivat ns. Stalinin vainot.

Olen aina vaarassa, että, joku muu kuin minä löytää nämä ajatukseni. Mitä päiväkirjaan voi kirjoittaa? Tyytymättömyyttä itseä ympäröiviä tapahtumia kohtaan? Kaikki pelkäävät. Palaako vuosi 1937, alkavatko he taas vangita ihmisiä pienimmästäkin epäilyksestä.¹⁶⁴

Oikeudenkäynnissään Juli Daniel esitti kommentin, joka käsitteli samaa ajatusta kuin Proleikon päiväkirjamerkintä. Tuomarin tivattua Danielilta hänen *This is Moscow Speaking* -teoksensa tavasta kuvata Neuvostoliiton kansalaiset lampaina, jotka tekisivät sokeasti hirveitä tekoja, mikäli valtionjohto vain sitä pyytäisi, Daniel vastasi: "Haluan toistaa uudelleen, että tarinani käsittelee sitä, mitä *voisi* tapahtua, jos herättäisimme henkilökultti-ilmion uudestaan."¹⁶⁵

Pelko päiväkirjan paljastumisesta on ymmärrettävää, vaikkakaan ei aina rationaalista. Loppujen lopuksi päiväkirjahan on kenties kaikista yksityisin dokumentin muoto, sillä sitä ei lähtökohtaisesti ole tarkoitettu muiden kuin kirjoittajan omille silmille (poikkeuksena toki julkaisua varten kirjoitetut päiväkirjat). Tästä huolimatta monet henkilöt, jotka pitivät päiväkirjaa, uskoivat, että se voisi tavalla tai toisella joutua viranomaisten haltuun. Pelko päiväkirjan paljastumisesta sisältää kaksi eri tasoa: joko päiväkirjaa pitäneet ihmiset eivät luottaneet Neuvostoliiton viranomaisiin ja kotinsa tuomaan yksityisyydensuojaan tai omiin lähimmäisiinsä. Molemmat vaihtoehdot vaativat syvempää tarkastelua.

3.2 KGB = Gestapo?

Pelkoon siitä, että kansalaisen yksityinen päiväkirja päätyisi viranomaisten haltuun, liittyi usein pelko salaisen poliisin käytännöistä seurata "heikolla ideologisella pohjalla" seisovia henkilöitä tai suorittaa kotietsintöjä. Venäjän kielen opettaja, Galina Štšerbakova kuvaili tilanteen lyhyesti ja ytimekkäästi heinäkuussa 1963. "Päiväkirjan pitäminen on vaarallista, ne voivat löytää sen".¹⁶⁶ Sanalla "ne" viitattiin viranomaisiin.

¹⁶⁴ Prozhito, Valentin Proleiko, 30.12.1961.

¹⁶⁵ Labedz, L., Hayward, M., 1967, 172.

¹⁶⁶ Prozhito, Galina Shcherbakova, 17.7.1963.

Kuten Andrei Sinjavskikin, myös Vladimir Voinovitš kuvaili salaista poliisia organisaationa, joka keinoja kaihtamatta puuttuu ihmisten yksityisyyteen sekä toimii koko Neuvostoliiton kattavana pelotekoneistona.

Viraston rankaiseva miekka riippui aina jokaisen yllä valmiina syöksymään alas tarpeen tullen tai muuten vain. Tämä Virasto sai sellaisen maineen, että se näki, kuuli ja tiesi kaiken, jos jokin oli vinossa, se oli heti paikalla. Siksipä kansa puhuikin: jos tulee liian viisaaksi, joutuu Minne Pitääkin.”

”Jos lörpöttelee sitä, mitä pitääkin, saa kaiken mitä tarvitsee ja vähän enemmänkin. Jos taas lörpöttelee sitä, mitä ei saisi, joutuu Minne Pitääkin, siis juuri tuohon samaiseen Virastoon, josta edellä jo puhuttiin. Ja vielä lisää sen, että tämä Virasto työskenteli seuraavan periaatteen mukaisesti: lyö omiasi, jotta vieraat pelkäisivät. Vieraista en tiedä, mutta omat kyllä pelkäisivät.¹⁶⁷

Neuvostoliiton salaista poliisia käsittelevistä päiväkirjamerkinnöistä paistaa vastakkainasettelu KGB:n (sekä KGB:n edeltäjän NKVD:n) ja kansan välillä. Kirjoittajille oli ilmiselvää, että organisaatio(t) eivät olleet tukemassa kansan, vaan valtaapitävien turvallisuutta. Näkemys on yhtenevä koko otantajaksoni ajan.

Loppuvuodesta 1960 Elvira Filipovitš oli ollut tavanomaisissa työtehtävissään kollektiivitalallaan, kun paikallinen mekaanikko oli tullut ilmoittamaan hänelle, että kaksi harmaapukuista salaisen palvelun miestä etsi häntä.¹⁶⁸ Tavatessaan miehet, Elviralle ilmoitettiin, että häntä ollaan kuulustelemassa kadonneen elintarvikekuorman vuoksi. ”Sydämeni putosi vatsani pohjalle, muistelin mitä olin lukenut Gestaposta”. Vertaus pahamaineiseen natsi-Saksan salaiseen poliisiin osoittaa hyvin, minkälainen kuva Elviralla oli Neuvostoliiton salaisesta poliisista. Kuulustelun ajan Elvira pyrki todistamaan, että elintarvikkeiden katoamisessa ei ollut kyse rikoksesta, vaan jonkin tahon huolimattomuudesta. Lopulta Elvira otti itse syyn niskoilleen, mikä johti vahinkojen ottamiseen hänen palkastaan. Koska Elvira otti syyn niskoilleen, hänen ystäväänsä, joka oli seuraavana jonossa, ei kuulusteltu, mutta papereihin kirjattiin silti, että tämä oli tunnustanut. Elviran mukaan hänen ystäväänsä oli odottanut kuulustelua viereisessä huoneessa väristen kuin haavanlehti.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Voinovitš, V., & Pyykko, R., 1979, 186.

¹⁶⁸ Merkinnässä Elvira viittaa viranomaisiin NKVD:n miehinä, mikä ei ollut mahdollista. NKVD uudelleennimettiin MVD:ksi toisen maailmansodan päätyttyä. Uskon, että merkinnässä kutsutaan salaista poliisia NKVD:ksi vain vanhasta tavasta.

¹⁶⁹ Prozhito, Elvira Filipovitš, 4.10.1960.

Asioimiseen salaisen poliisin kanssa liittyi usein pelottelua agenttien toimesta. Gennadi Aleksejev, arkkitehtuurin jatko-opiskelija, oli pyydetty käymään "erityisvirastossa" papereiden selvittelyn verukkeella. Sisään päästyään häntä tervehti KGB-agentti, joka vaati saada tietoa kahdesta ranskalaisesta vaihto-opiskelijasta ja taiteilijasta, jotka Aleksejev oli ohimennen tavannut noin puolitoista vuotta aikaisemmin. Aleksejevin mukaan agentti käytti valkokankaalta tuttuja kuulustelukeinoja. Tämä aloitti tekoystävällisellä keskustelulla, joka kahden tunnin aikana muuttui progressiivisesti aggressiivisemmaksi. Kuulustelija oli esimerkiksi uhannut estää Aleksejevin pääsyn ulkomaille. "En voi ymmärtää, olet nuori spesialisti ja haluat pilata urasi ennen kuin se alkaakaan. Hölmö! Haluat varmaan tulevaisuudessa mennä ulkomaille tieteellisistä syistä, mutta emme voi päästää sinua! Hölmö!!". Kuulustelu ei kuitenkaan ollut johtanut minkäänlaisiin toimiin.¹⁷⁰

3.3 Uhkia joka suunnalla

Ihmiset eivät luottaneet Neuvostoliiton salaiseen poliisiin, koska se ei erottanut vihollista ystävästä. Monet kansalaiset joutuivat kuitenkin elämään samankaltaisessa tietämättömyyden ja paranoian tilassa kuin KGB, vaikka se olikin laadultaan erilaista. Hruštšovin Neuvostoliitossa rehotti massiivinen ilmiantokulttuuri, johon sekä kannustettiin että painostettiin monen eri tahon toimesta. Varovaisuus oli valttia ja mielipiteitä ei aina uskallettu jakaa omassa ydinpiirissäkään. Juli Daniel kuvailee ilmiötä:

On totta, että massojen poliittinen tietoisuus on kasvanut! Valtiolla on siis oikeus tehdä laaja-alainen kokeilu, sillä on oikeus luovuttaa osa tehtävistään kansalle! Katsokaa vapaaehtoisjoukkojamme, jotka tekevät yhteistyötä miliisin kanssa, komsomol -partioitamme, kansalaiskaartiamme yleisen järjestyksen ylläpitämiseksi - nämä ovat tosiasioita, jotka ovat erittäin tärkeitä! Tietysti vapaaehtoisetkin tekevät virheensä, heissä on niin sanotusti puutteita - jotkut tiukat housut on leikattu ja joidenkin tyttöjen päät ajeltu, mutta se on väistämätöntä! Se on tuotantohävikkiä! Munakasta ei voi tehdä rikkomatta munia!¹⁷¹

¹⁷⁰ Prozhito, Gennadi Aleksejev, 28.11.1963.

¹⁷¹ Daniel, Y., & Arzhak, N., 1968, 32.

Myös Vladimir Voinovitš otti kantaa ilmiantokulttuuriin, toki viitaten eri aikakauteen (1940-lukuun).

Virastoon kansalaiset kirjoittivat lähes aina ilman lähettäjän osoitetta ja harvoin poikkeuksin vasemmalla kädellä. (Poikkeuksen muodostivat vasenkätiset, he kirjoittivat tavallisesti oikealla kädellä). Tällaiset kirjeet sisälsivät tavallisesti merkityksettömiä ilmiantoja. Joku kritikoi korttijärjestelmää. Joku ilmaisi epäilyksensä saksalaisten pikaisesta kukistumisesta. Joku kirjoitti kuulleen keittiössä epäilyttävän sisältöisen vitsin.¹⁷²

Vaikka Juli Daniel ja Vladimir Voinovitš kirjoittivatkin satiiria, ei todellisuus ollut kovin kaukana kaunokirjallisuudesta. Viktor Vakidin oli ollut kesällä 1960 maalaamassa taulua kauniista talosta. Hän oli kiertänyt kohteensa ja etsinyt sen kauneimman kulman maalausta varten. Kesken maalausprosessin paikalle oli sattunut vahvasti humaltunut, iäkkäämpi nainen, joka alkoi huutamaan: ”Hei sinä, oletko kiinnostunut politiikasta?” ”Kuinka niin?” oli Vakidin vastannut. ”Näen, että piirret, se tarkoittaa, että kritisoit jotain!”¹⁷³

Muutama vuosi myöhemmin, 24.4.1963, Hruštšov piti puheen Neuvostoliiton teollisuus- ja rakennustyöläisille. Puheessaan hän vaati jokaista kansalaista tutkailemaan ympäristöään neuvostovastaisten ajatusten ja toimien varalta, sekä toimimaan kaikissa tilanteissa valtion edun mukaisesti. ”Jokaisella kansalaisella on kuvainnollisesti velvollisuus toimia poliisina, henkilönä, joka on jatkuvasti vahtivuorossa julkisen järjestyksen ylläpitämiseksi.”¹⁷⁴ Puheeseen reagoitiin nyrpeästi. *Novyi Mir* -lehden toimittaja Vladimir Lakšin totesi lakonisesti, että hänen on vaikeaa elää valtiossa, jossa vallitsee näin vääristynyt käsitys kommunismista.¹⁷⁵ Lehden päätoimittaja Alexandr Tvardovski kommentoi puhetta yhtäläillä epäilevin mielin. ”Pitäkää itseänne poliiseina... olkaa agenteja... kunnioittakaa viranomaisia... - juuri niin! Hm...”¹⁷⁶ Toki on huomioitava, että Lakšinin ja Tvardovskin asenteet liittyivät varmasti myös heidän oppositiovetoiseen ajatteluunsa. He edustivat liberaalia intellektuellien ryhmää ja tuottivat Neuvostoliiton kriittisintä sensuurin

¹⁷² Voinovitš, V., & Pyykkö, R., 1979, 201.

¹⁷³ Prozhito, Viktor Vakidin, 31.8.1960.

¹⁷⁴ Prozhito, Vladimir Lakšin, 25.4.1963.

¹⁷⁵ Prozhito, Vladimir Lakšin, 25.4.1963.

¹⁷⁶ Prozhito, Alexandr Tvardovski, 26.4.1963.

läpikäynnyttä kirjallisuuslehteä, sekä osallistuivat aktiivisesti sanan- ja ilmaisunvapautta käsittelevään keskusteluun.¹⁷⁷

Hruštšovin puhe kansasta agenteina sekä Neuvostoliitossa jo Leninin ajoista valloillaan ollut ilmiantokulttuuri leimasi kuitenkin suurten ihmisryhmien käytöstä. Kazakstanin uudismaaprojektiin vapaaehtoisena lähtenyt Elvira Filipovitš kirjoitti tammikuussa 1960 samalla kolhoosilla työskentelevästä nuoresta Khokoloushista, skeptikosta, jolle kaikki hallinnon politiikka tuntui nurinkuriselta. Elviralle (johon poika viittaa Elyana) hän kuitenkin kokee turvalliseksi uskoutua omista ajatuksistaan. ”En pelkää puhua kanssasi Elya, tiedän, että sinä et ilmianna minua. Täällä emme voi puhua vapaasti kenellekään – ne paljastaisivat meidät heti.¹⁷⁸ Toisaalta uudismaaprojekti oli ympäristönä hieman erilainen kuin esimerkiksi suurkaupunki, kuten Leningrad tai Moskova, siihen liitetyn patriotismin vuoksi. Projektiin liittyi paljon kansallisylpeyttä tuntevia vapaaehtoisia (toisaalta myös pakkotyöläisiä) tavoitteenaan ”rakentaa kommunismia”.¹⁷⁹

3.4 ”Puna taskussa, itsevarmuus huipussaan”

Koska kansan valvonta- ja ilmiantokulttuuri oli Neuvostoliitossa niin kaikenkattava ilmiö, se ulotti sormensa myös sellaisiin asioihin ja elämän osa-alueisiin, joilla ei ollut varsinaista merkitystä valtion turvallisuudelle tai puolueen toiminnalle. Usein tämä tarkoitti seulontaa, jolla varmistettiin, ettei esimerkiksi työpaikasta tai ylennyksestä haaveilevan henkilön ideologinen pohja ollut ”mätä”. Lukuisissa päiväkirjamerkinnoissa näkyikin tyytymättömyys siihen, kuinka kommunistiseen puolueeseen kuuluminen tuntui olevan ehtona menestykselle työelämässä.

Lokakuussa 1963, väitöstilaisuuteen valmistautuvan opiskelijan, Gennadi Aleksejevin professori pyysi hänet syrjään keskustellakseen tälle esiin nousseesta ongelmasta. Professori moitti Aleksejevin, koska tämä oli tilannut useita ulkomaalaisia lehtiä, mutta ei Pravdaa, Neuvostoliiton kommunistisen puolueen hallinnassa olevaa sanomalehteä. ”Mitä puolueessa ajatellaan! Olet jatko-opiskelija! Puolustat

¹⁷⁷ Esim. Taubman, W. 2003, 601–602. & Jones, P., Kozlov, D., 2009, 93–94.

¹⁷⁸ Prozhito, Elvira Filipovitš. 12.1.1960.

¹⁷⁹ Jones, P., Filtzer, D., 2009, 162.

väitöskirjaasi”.¹⁸⁰ Vaikka päiväkirjamerkintä onkin lyhyt, siinä on monia tasoja. Ensinnäkin merkinnästä käy ilmi, että jokin taho seuraa jatko-opiskelijoiden lehtitilauksia. Tutkijan urasta haaveilevaa opiskelijaa siis painostetaan tilaamaan valtion propagandaa sisältävää julkaisua, mikäli hän haluaa pärjätä väitöstilaisuudessaan. Epäselväksi jää, mitä kautta Aleksejevin professori oli saanut yksityiskohtaista tietoa oppilaansa lehtitilauksista, mutta päätellen tämän reaktiosta, olisi epätodennäköistä, että Aleksejev olisi vapaaehtoisesti itse kertonut tilauksistaan. Ilmeisesti uraansa aloitteleva yliopistotutkija oli Neuvostoliitossa jo niin korkea virka, että sitä harjoittavien henkilöiden näkemystä kommunistisesta puolueesta seurattiin tarkasti. Aleksejev itse kutsui professorin kommenttia ”primitiiviseksi poliittiseksi kiristykseksi”. Historian opettaja Leonid Lipkin kirjoitti vastaavasta tapauksesta kommentoidessaan ystävänsä epäonnea toimittajan viran haussa. ”Puolueeseen kuulumattomuus on korkea aita kiivettäväksi niille, jotka haluavat toimia toimittajina. Ainoa poikkeus ovat kenties painotalolla työskentelevät, jotka nielevät lyijypölyä työkseen.”¹⁸¹

On ilmeistä, että etenkin kulttuurisesti merkittävien henkilöiden kohdalla ideologinen valvonta oli yleinen käytäntö. Välillä on kuitenkin yllättävää, kuinka ylös virkamieskoneistossa yksittäisten henkilöiden valvonta eteni. Petro Šelest, Ukrainan kommunistisen puolueen puheenjohtaja, pohti elokuussa 1963 runoilija Dmytro Pavlytškon muuttoa Kiovaan.¹⁸²

D. Pavlytško, nuori runoilija, jolla on paljon potentiaalia, muutti Lvivista Kiovaan pysyvästi. He sanovat, että hän ei ole ideologisesti stabiili, vaikka sille ei olekaan asetettu kriteerejä. Hänen tilanteestaan päättävät jotkut ”ideologiset pomot”, ja näin tehdään erityisesti silloin, kun lukutaitoisella, koulutetulla ihmisellä on oma mielipiteensä ja hän sanoo sen ääneen.

Tietysti häntä tulee ohjata perusteellisesti, hänen kehitystään seurata ja tukea.¹⁸³

Merkintä jatkuu Šelestin kommentilla siitä, kuinka runoilijalle täytyy löytää asunto. ”Pidä ystävät lähellä ja viholliset vielä lähempänä” oli epäilemättä Šelestin

¹⁸⁰ Prozhito, Gennadi Aleksejev, 26.4.1963.

¹⁸¹ Prozhito, Leonid Lipkin, 17.12.1960.

¹⁸² Prozhito, Petro Šelest, 1.8.1963.

¹⁸³ Prozhito, Petro Šelest, 1.8.1963.

noudattama ohjenuora asunnon hankkimisen taustalla, sillä se teki runoilijan seuraamisesta helpompaa. Šelest kehui Pavlytškoa taitavaksi runoilijaksi, mikä oli syy hänen vaarallisuudelleen valtionjohdon näkökulmasta. 1940-luvulla vain 16-vuotias Pavlytško oli tuomittu vankileirille osallistuttuaan väitetyksi UPA:n Ukrainan vastarintaliikkeen, toimintaan, mikä oli keskeinen tekijä hänen ”ideologisesti epästabiilin” statuksensa taustalla.

Toimittaja Viktor Starkov teki huomion siitä, kuinka puoluejäsenyys ja ”ideologisen stabiiliuden” valvominen loi Neuvostoliittoon luokkayhteiskuntaa. Hänen mukaansa puolueeseen kuulumattomat elivät pääasiassa epävakaisissa elämäntilanteissa ja köyhinä. Päätöksentekoon tai korkeisiin virkoihin ei ollut asiaa ilman jäsenkorttia. Hän myös pani merkille, että puoluejäsenyys Neuvostoliitossa tuntui korvaavan monia inhimillisiä ominaisuuksia. ”Puna taskussa, itsevarmuus on huipussaan”. Punalla Starkov viittasi puolueen jäsenkorttiin.¹⁸⁴

3.5 Yhteenveto

Vaikka Stalinin puhdistusten verisimmistä vuosista oli 1960-luvun alussa kulunut jo yli 20 vuotta, monet aikakauden pelkomekanismeista eli edelleen vahvana osana neuvostoliittolaista yhteiskuntaa. Kansa ei luottanut salaiseen poliisiin eikä aina omaan lähipiiriinkään. Agenttien kanssa asioiminen herätti kauhua, usein perustellusti. Heidän yksityiselämään tunkeutuneet valvonta- ja kuulustelumetodit olivat jääne menneisyydestä, jotka eivät sopineet Hruštšovin mediassa maalaamaan kuvaan uudesta ja liberaalimmasta Neuvostoliitosta. Monissa päiväkirjamerkinnöissä huoli valvonnan kiristymisestä liitettiin jopa 1930-luvun lopun kauhun vuosiin. Kaikenlaisten neuvostovastaisten ainesten, kuten opiskelijoiden ja runoilijoiden seuranta, sekä kuvaukset esimerkiksi sanomalehtitilauksien valvonnasta osoittaa, että salaisen poliisin rautainen ote yhteiskunnasta ei vielä suojasään loppuvuosina ollut hellittänyt. Yksi tavoista lojaaliuuden osoittamiselle oli puolueeseen kuuluminen, joka vähensi henkilön epäilyttävyyttä salaisen poliisin silmissä ja oli usein myös edellytys mieluisan työpaikan saamiselle.

¹⁸⁴ Prozhito, Viktor Starkov, 3.6.1964.

4 OIKEUSVALTIO

Vladimir Petrovitš otti seinältä aidon kaukasialaisen miekan, nimikkoaseensa, jonka 4: s ratsurykmentti oli ojentanut hänelle kunnioituksensa osoitukseksi. Kaappi hajosi kahdella iskulla. Lasit helähtelivät, lastut lentelivät, seiniltä rupesi putoilemaan rappaus. Livistäen takatietä viholliset kätkeytyivät koloihin, hautautuivat kaikkiin nurkkauksiin.”

”Hänen ei ollut sääli karjalaista visakoivua, ei kristalleja, ei untuvatyyynyjä. Mihin tarvittaisiin enää kaikkea tuota turhaa kamaa? Kun viholliset ovat tunkeutuneet kotiisi, on hävitettävä kaikki, itse kotikin pyyhkäistävä sinne kätkeytyneine vihollisineen maan pinnalta. Kimmottuaan seinästä miekka sattui kipeästi hänen päähänsä ja rikkoi kattokruunun. Mutta pimeässäkin, vertavuotavana hän jatkoi iskujensa antamista ilmaan, tyhjyyteen – kaikkialle, missä viholliset lymyilivät. Lopetettuaan työn prokuraattori meni kirjoituspöydän ääreen, jota sitäkin oli hakattu pitkin ja poikin. Ikkunan kohdalla häämötti vaaleana kipsiveistos, joka oli säilynyt kuin ihmeen kaupalla. Prokuraattori työnsi miekan huotraan ja ilmoitti asennossa:

- Isäntä! Viholliset pakenevat! He tappoivat tyttäreni ja varastivat poikani. Vaimo kavalsi minut, äiti on minusta luopunut. Seison sinun edessä haavoittuneena, kaikkien hylkäämänä, ja sanon: päämäärä on saavutettu! Olemme voittaneet! Kuuletko isäntä – olemme voittaneet. Kuuletko, mitä puhun?¹⁸⁵

Andrei Sinjavskin metaforan syyttäjän henkisestä taistelusta ennen häntä henkilökohtaisesti koskettavan oikeudenkäynnin pitämistä on tarkoitus kuvata Neuvostoliiton oikeusjärjestelmässä toimineiden henkilöiden sokeaa lojaaliutta maan johtoa ja sen asettamia lakeja ja asetuksia kohtaan, olivat ne moraalisesti kuinka oikeamielisiä tai kieroutuneita. Kirjan syyttäjä, Vladimir Petrovitš Globov, oli ennen romahdustaan saanut kuulla oman poikansa (turhanpäiväisestä) valtion vastaisesta vehkeilystä ja vaimonsa tekemästä laittomasta abortista. Globov otti omasta aloitteestaan poikansa oikeudenkäynnin käsittelyyn, vaikka kukaan ei häntä siihen pakottanut. Hän teki niin, koska koki sen velvollisuudekseen. Tätä velvollisuudentunnetta Sinjavski korostaa Stalinin näköispatsaan ehjänä pysymisellä, sekä syyttäjän tavalla kutsua diktaattoria isännäkseen. Hän tuhoaa kaikki ihmissuhteensa palvelukseksi (epäoikeudenmukaista) Neuvostoliiton oikeusjärjestelmää.

Tässä luvussa käsittelen neuvostoliittolaisen samizdat-satiirikirjallisuuden ja päiväkirjamerkintöjen näkemystä maan oikeusjärjestelmästä 1960-luvun alussa.

¹⁸⁵ Terts, A., Konkka, J., & Sinjavskij, A., 1960, 116–117.

Kappale on jaettu kahteen temaattiseen lukuun ja kahteen tarkempaa analyysia vaativaan tapaukseen.

4.1 Lieventämisperusteita ja vastuunjako

Tutkimallani aikajaksolla päiväkirjoissa käsiteltiin yksittäisiä rikoksia laidasta laitaan. Merkinnöistä on kuitenkin löydettävissä rikostapauksia, jotka järkyttivät tai ainakin puhututtivat ihmisiä maanlaajuisesti. Tämänkaltaiset tapaukset kertovat parhaiten, millaisessa valossa kansa näki Neuvostoliiton poliisin ja oikeusjärjestelmän, sillä ne tarjoavat tapahtumista laajan skaalan mielipiteitä.

Erityisen paljon päiväkirjamerkintöjä herättivät tapaukset, joissa puoluejäsenyys tai vaihtoehtoisesti korkea-arvoinen virka vaikuttivat lieventäneen muuten erittäin ankaraa tuomiota. Yksi tällaisista oli raiskaustapaus, jossa korkea-arvoisen upseerin poika oli usean ystävänsä kanssa raiskannut tyttöystävänsä ja heittänyt tämän ulos moskovalaisen kerrostalon seitsemännestä kerroksesta. Pojan isän statuksen vuoksi tapaus painettiin enemmän tai vähemmän villaisella. Oikeudenkäynnissä oli (päiväkirjamerkinnän mukaan) katsottu, että raiskauksen uhriksi joutunut nuori nainen oli yrittänyt paeta pahoinpitelyä hyppäämällä itse seitsemännestä kerroksesta. Tekijät olivat siis saaneet vain lievän pahoinpitelytuomion, minkä seurauksena he tekivät saman rikoksen useita kertoja uudelleen, kunnes heidät lopulta tuomittiin ankarasti. Neljä heistä saivat pitkät vankeusrangaistukset, kaksi (mukaan lukien upseerin poika) kuolemanrangaistuksen. Myös upseeri itse poistettiin kommunistisen puolueen jäsenrekisteristä.¹⁸⁶

Tapaus ei ollut poikkeus. Upseeri Gennadi Obaturov kirjoitti vastaavasta muutama kuukausi myöhemmin, 9.10.1963.

Muutama sana Sokolovskysta, marsalkka Sokolovskyn pojasta.

Hän käytti isänsä asemaa hyödyksi pönkittääkseen omaa uraansa armeijassa. 50-luvun alussa hän ja muutama muu rikollinen saivat 5–6 vuoden vankeustuomion raiskauksesta. Kuka tahansa muu olisi menettänyt arvonsa armeijassa, sekä ihmisten luottamuksen, mutta isänsä ponnistelujen kautta hän joutui istumaan vain murto-osan tuomiostaan ja jatkoi armeijapalvelustaan.

¹⁸⁶ Prozhito, Roman Nazirov, 22.8.1963.

Miten on mahdollista, että hänen kaltainen ihminen on nyt kenraali (hänet ylennettiin kenraaliksi vuonna 1963, miksi)?¹⁸⁷

Aseman väärinkäytöksiä tapahtui kaikilla yhteiskunnan tasoilla, ei ainoastaan korkeaarvoisten virkamiesten tai upseereiden keskuudessa. Musiikin opettaja Vladimir Shvets kirjoitti 22.11.1962, kuinka hänen tuntemansa sisäoppilaitoksen opettaja erotettiin virastaan tämän huonon käytöksen nojalla. Tapaus oli kuitenkin pikaisesti pyyhkäisty maton alle, sillä erotettu opettaja "Gurovets" oli kommunistisen puolueen jäsen. Jäsenyytensä vuoksi hänen annettiin erota vedoten "huonoon terveydentilaansa".¹⁸⁸

1960-luvun alun päiväkirjamerkinnöissä oikeusmurhiksi leimattuja tapauksia yhdisti poliisilaitoksen tai oikeusjärjestelmän kyvyttömyys ottaa vastuuta tekemistään virheistä. 25.8.1961, geologi Boris Vronski oli puhunut vieraidensa kanssa Muromissa tapahtuneesta pahoinpitelystä. He kertoivat, kuinka poliisit olivat hakanneet hengiltä kiinniotetun päihtyneen insinöörin. Uhrin hautajaisten yhteydessä poliisit olivat estäneet paikalle kerääntyneen suuren ihmisjoukon osallistumisen hautajaiskulkueeseen, mikä oli johtanut käsirysyyn poliisin ja joukon välillä, eskaloituen täysimittaiseksi mellakaksi. Merkinnän mukaan koko Muromin kaupunki oli hetkeksi joutunut anarkian valtaan protestoijien vallattua poliisilaitoksen, josta he olivat vapauttaneet kaikki siellä olleet pidätetyt henkilöt. Tilanne oli päättynyt vasta valtion joukkojen saavuttua paikalle. Vronskin vieraiden mukaan Muromissa oli paraikaa käynnissä tapauksen jälkipuinti eli oikeudenkäynnit, teloitukset ja syyllisten lähetykset vankileireille.¹⁸⁹

Vronskin kuulema ei ollut kaukana totuudesta, vaikkakin yksi keskeinen fakta seisoi tarinan todenmukaisuuden tiellä. Kesäkuun 26. päivä 1961, vahvasti humaltunut Muromin tehtaan vanhempi työnjohtaja oli yrittänyt kiivetä liikkuvan rekan lavalle, josta hän oli tippunut pää edellä asfalttiin. Poliisi-partio oli nähnyt tapahtuneen ja vienyt työnjohtaja Kostikovin putkaan viettämään yön. Kun poliisit aamulla avasivat sellin oven, he löysivät Kostikovin elottomana lattialta. Pian tarinat

¹⁸⁷ Prozhito, Gennadi Obaturov, 9.10.1963.

¹⁸⁸ Prozhito, Vladimir Shvets, 22.11.1962.

¹⁸⁹ Prozhito, Boris Vronski, 25.8.1961.

Kostikovin kuolemasta levisivät ympäri Muromia. Paikallista poliisilaitosta syytettiin Kostikovin pahoinpitelystä, mikä johti Vronskin kuvailemaan jälkinäytökseen.¹⁹⁰

Merkintä antaa vaikutelman, että kansalaiset uskoivat Neuvostoliiton poliisilaitoksien toimivan vakavien virkavirheiden kanssa ikään kuin tuplaamalla tehty virhe, jotta ensimmäinen niistä voitaisiin oikeuttaa paisutetuilla rangaistuksilla, joita jaettiin usein syyttömille silmänlumeeksi. Andrei Sinjavski tiivistä periaatteen: ”Parempi, että kymmenet tai jopa sadat viattomat joutuvat kärsimään kuin, että ainoakaan vihollinen pelastuu.”¹⁹¹ Teoksen päähenkilö, syyttäjä Globov, painotti näkemystään myös kirjan myöhemmässä kohtauksessa.

Te tiedätte, mamma-kulta, miten panssarit ottavat osaa hyökkäykseen? kysyi Globov käheällä äänellä ja nousi. – Ne musertavat kaiken tieltään. Välistä myös omia miehiä, haavoittuneita. Tankki ei voi ruveta kiertämään. Jos se tekisi kierroksen jokaisen haavoittuneen kohdalla, vihollisen panssarintorjujat ampuisivat sen suoralla suuntauksella. Sen on murskattava kaikki, murskattava omiaankin!¹⁹²

Toimittaja Viktor Starkov kommentoi Neuvostoliiton rangaistuskäytäntöjä ja kommunismin idealismin rappeutumista joulukuussa 1963.

En ymmärrä miten voimme linkittää yhteen liikkeemme kohti kommunismia – teoriassa inhimillisintä mahdollista yhteiskuntaa – ja rankaisujen koventamisen. Kuinka yleistä kuolemanrangaistuksen käyttö on nykyään: jopa lahjuksenottajia teloitetaan... Onko Hruštšovin tarkoitus päästä eroon "kapitalismin jäännöksistä" yhdellä iskulla? Tämä ei ole oikea tapa. On tarpeen parantaa ihmisten materiaalisen elämän edellytyksiä - silloin monet nykyiset sosiaaliset ongelmat - loisiminen, lahjonta jne. - katoavat itsestään.¹⁹³

Joulukuusta 1963 tammikuuhun 1964, Moskovaa kauhistutti kaupungissa päiväsaikaan liikkunut sarjamurhaaja, lempinimeltään ”Mosgaz”. Hän sai nimensä tavastaan koputtaa uhriensa ovelle ja esittäytyä kaasuyrityksen työntekijänä. Päästyään sisälle uhriensa koteihin, hän vei nämä kylpyhuoneisiinsa ja esitti tarkastavansa kaasumittareita, kunnes tappoi asukkaat kirveellä. ”Mosgaz” tappoi kahden kuukauden sisällä (joulukuu ja tammikuu) viisi ihmistä samalla kaavalla.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Kozlov, V., Elaine McClarnand, MacKinnon, E. M., & McClarnand, E., 2002, 193-201.

¹⁹¹ Terts, A., Konkka, J., & Sinjavskij, A., 1960, 58.

¹⁹² Terts, A., Konkka, J., & Sinjavskij, A., 1960, 86.

¹⁹³ Prozhito, Viktor Starkov, 6.12.1963.

¹⁹⁴ Ganor, B., 1995, 166.

Murhien kasaantuessa päiväkirjat täyttyivät merkinnöistä, jotka käsittelivät sekä murhien luonnetta että poliisin toimintaa murhaajan kiinniottamiseksi.

- On huhuja, - sanoi Nina Leontjevna, - kuinka poliisi lähti liikkeelle Hruštšovin vierailtua syyttäjänvirastossa. Tammikuun alussa hänen kerrottiin vierailleen tasavallan pääsyyttäjän luona ja antaneen tälle kymmenen päivää aikaa: "Jos et löydä tätä Mosgazia, hajotan koko syyttäjänviraston.

Ah, siksi poliisi pysäyttivät automme kaksi viikkoa sitten Minskin moottoritieellä; He vaativat passiani ja kiipesivät autoni tavaratilaan. Siksi myös asunnossamme kaupungissa vieraili paikallinen poliisi!"

"Hruštšovin henkilökohtainen vierailu syyttäjänvirastoon, jos se tapahtui, ei lupaa hyvää", sanoi Anna Andreevna. "On vaarallista, että tekijän löytymiselle on asetettu aikaikkuna. Pieni määräaika saattaa herättää tutkijaviranomaisissa sellaisen palon, että he löytävät rikollisen jopa etuajassa. Meillä ei ole päteviä rikosteknisiä tutkijoita. He saattavat napata kenet tahansa ja pakottaa tämän ottamaan vastuulleen tehdyt rikokset. Toivotaan, ettei näin käy.¹⁹⁵

Tšukovskajan kommentit poliisilaitokselle asetetusta paineesta selittävät osaltaan, miksi viranomaiset olivat niin harvoin valmiita myöntämään tekemiään virheitä. Paine korkeammalta tasolta oli kova, vaikka poliiseja harvoin laitettiinkaan tilille tekemistään virheistä.¹⁹⁶

Sen lisäksi, että moskovalaiset varoittelivat toisiaan avaamasta ovia yhdellekään kaasufirman työntekijälle, Leonid Lipkinin helmikuisen merkinnän mukaan kaupunkilaisten keskuudessa levisivät myös erilaiset pilkkalaulut poliisilaitoksen hedelmättömästä jahdistista. "Häntä etsivät sotilaat, häntä etsivät poliisit, mutta ei löydy 30-vuotiasta miestä, joka tappaa lapsia ja vanhoja naisia."¹⁹⁷

Lopulta syyllinen kuitenkin löytyi, 26-vuotias näyttelijä Vladimir Mihailovitš Ionesja. Pidätyksensä jälkeen hänet tuomittiin kuolemaan pikaisella yleisöltä suljetulla oikeudenkäynnillä. Murhien motiivien katsottiin olleen ryöstö, mikä ei monista tuntunut oikealta, etenkin kun useissa tapauksissa Ionesja ei ollut ottanut uhriensa asunnosta mitään mukaansa.¹⁹⁸ Pian sarjamurhaajan kiinniottamisen ja tuomitsemisen jälkeen sanomalehdet yrittivät kääntää tapauksen kommunismin voitoksi painottaen,

¹⁹⁵ Prozhito, Lydia Tšukovskaja, 18.1.1964.

¹⁹⁶ Kozlov, V., Elaine McClarnand, MacKinnon, E. M., & McClarnand, E., 2002, 153.

¹⁹⁷ Prozhito, Leonid Lipkin, 8.2.1964.

¹⁹⁸ George, F., 5.4.1964.

että Neuvostoliitossa murhat olivat harvinaisia, kun taas Yhdysvalloissa ne ovat lähes päivittäinen ilmiö.¹⁹⁹

4.2 Когда деньги говорят, тогда совесть молчит - Kun raha puhuu, omatunto on hiljaa

Vorošilovissa” oli viimeisten kahden vuoden aikana kolmasti vaihtunut puheenjohtaja: ensimmäinen joutui vankilaan varkauden takia, toinen lapsenraiskauksesta ja kolmas, joka oli lähetetty vakaannuttamaan tilannetta, oli ensin vähän vakauttanut, mutta sitten alkanut juoda ja juonut niin kauan, kunnes oli saanut kurkustaan alas niin oman omaisuutensa kuin kolhoosin kassankin ja oli juonut edelleen siihen asti, kunnes juoppohulluuskohtauksen vallassa oli hirttäytynyt työhuoneeseensa ja jättänyt kirjeen, jossa oli vain yksi sana ”eh” ja kolme huutomerkkiä. Mitä tuo ”Eh!!!” olisi voimnut merkitä, sitä ei kukaan voinut ymmärtää. Mitä tuli täkäläiseen puheenjohtajaan, hänkin joi rajattomasti, mutta hänen suhteensa oli vielä toiveita.²⁰⁰

Vladimir Voinovitš ivaili ukrainalaisen kolhoosijohdon kustannuksella. Teoksessa näiden maatilojen alueelle kirjan päähenkilö, sotilas Ivan Tšonkin, lähetetään vartioimaan pakkolaskun tehnyttä puna-armeijan hävittäjää.

On kiistatonta, että Neuvostoliitossa vallitsi suuri korruption ja lahjonnan kulttuuri koko kylmän sodan ajan. Lahjonta oli usein vetävä voima virkamiesten ja kansalaisten välisissä suhteissa.²⁰¹ Ilman lahjuksia kansalaisten tarpeet, kuten asunnon löytyminen tai auton saaminen tuppasivat hukkumaan valtavan byrokratiavuoren taakse. Lahjuskulttuurin laajuus huomioon ottaen oli mielenkiintoista nähdä, kuinka vähän se näyttäytyi päiväkirjamateriaalissani. Syitä tälle voi vain arvailla, mutta voi olla, että ilmiö oli niin arkipäiväinen, ettei se usein päätynyt päiväkirjoihin. Lisäksi 1960-luvun alku ei ollut ainoastaan sisäpoliittisesti värikästä aikaa, myös maailman geopoliittinen tilanne oli erityisen tulenarka. Nämä muut merkittävät aiheet saattoivat viedä sivutilaa ”arkipäiväisen” lahjuskulttuurin kommentoinnilta. Voi myös olla, että lähdemateriaalissani esiintyneet henkilöt eivät päivittäisessä elämässään olleet tiiviisti tekemisissä maan virkamiehistön kanssa. Poikkeuksia kuitenkin oli. Aineistosta

¹⁹⁹ Esim. Izvestiia, 15.1.1964.

²⁰⁰ Voinovitš, V., & Pyykkö, R., 1979, 7-8.

²⁰¹ Kozlov, V., Elaine McClarnand, MacKinnon, E. M., & McClarnand, E., 2002, 308-309.

löytyneet yksittäiset päiväkirjamerkinnot, jotka kuvaavat erinäisten virastojen kanssa asioimisen tuskallisuutta, näyttävät, kuinka aikakauden lahjontakulttuuri toimi.

Keskiviikkona 19.4.1961, geologi Boris Vronski oli ollut kokouksessa kuuntelemassa työpaikkansa hallituksen raporttia. Hänen olisi samanaikaisesti pitänyt olla rekisteröimässä mökkiään Zvenigorodin piirin toimeenpanevelle komitealle, mutta kokouksensa vuoksi hän lähetti tuttavansa puolestaan. Vronski sai pian kuulla, että hänen mökkiään ei ollut lisätty listalle. Kysytyään syytä tälle, vastaus oli ollut yksinkertainen: "ette voidelleet tarpeeksi". Vronskin puolesta paikalle menneellä naisella oli ollut mukanaan vain 14 ruplan lahjus, kun virkamies, joka otti rekisteröintejä vastaan, odotti sataa ruplaa.²⁰² Lahjusten saamisen lisäksi toimikunta oli kestitetty mökkiä toivovien toimesta. Vronski kirosi järjestelmää:

Nyt on maksettava vielä isompi lahjus. Ja niin on kaikkialla - byrokratiaa, avointa lahjontaa samalla kun sanomalehdet tuputtavat neuvostoihmisen moraalisia ominaisuuksia: "ihminen on kaiken yläpuolella ja hänestä huolehtiminen on elämämme kannustin". On surullista nähdä tällainen kontrasti teorian ja käytännön välillä.²⁰³

Vronski kirjoitti ongelmista mökkinsä kanssa vielä kaksi vuotta tapahtuneen jälkeen. Samaan merkintään hän lisäsi ystävänsä kertoman tarinan erään insinöörin kohtaamasta räikeästä korruptiosta ja oikeusmurhasta, joka lopulta johti insinöörin kuolemaan.

Sitten menin Danilovin luokse. Näyttää siltä, että hän ei voi tehdä paljoa auttaakseen tarvittavan materiaalin keräyksessä datšaani varten. Hän kertoi minulle törkeän tarinan eräästä tuttavastaan, insinööristä, jota pilkattiin oikeudellisesti. Hänellä oli Volga-auto, jonka hän vaihtoi Pobedaan autojen hintaeroja vastaavalla korvauksella. Häntä syytettiin vehkeilystä ja he tuomitsivat hänet. Myöhemmin tapauksen käsitelleet syyttäjä ja tuomari nähtiin ajamassa hänen hyvässä kunnossa ollutta autoaan. Oikeudenkäynnin todistajat kiistivät syytteen, jonka mukaan hän olisi saanut kaupasta enemmän rahallista hyötyä kuin mitä oli sallittu, mutta siitä huolimatta hänet, sairas mies ja arvostettu insinööri, tuomittiin 3 vuodeksi ankaraan vankeusrangaistukseen. Muutamaa päivää myöhemmin hän kuoli. Vaimon valitukset eivät johtaneet mihinkään - tapaus haudattiin syytetyn kuoleman vuoksi. Auto takavarikoitiin. Hän sai kunniahautauksen - koko tehtaan työpajan henkilöstö, jossa

²⁰² Pimeillä markkinoilla 100 ruplalla sai noin 10 Yhdysvaltain dollaria 1960-luvun puolessa välissä.

²⁰³ Prozhito, Boris Vronski, 19.4.1961.

hän työskenteli, saapui hautajaisiin. Kaikki ovat raivoissaan, mutta mitään ei ole tehtävissä, mies kuoli. Vaimo teki valituksen Hruštšoville ja kirjoitti Izvestialle. Se ei ainakaan vielä ole tuottanut tuloksia.²⁰⁴

Vaikka tämänkaltainen korruptio tulikin ajoittain korkea-arvoisempien virkamiesten tietoisuuteen, muutoksia vallitseviin käytäntöihin tapahtui harvoin. 1.5.1961, Petro Šelest, tehtaanjohtaja ja tuleva Ukrainan kommunistisen puolueen pääsihteeri kirjoitti merkinnän saamastaan valituksesta. Valitus koski korkea-arvoista virkamiestä, joka kavalsi itselleen armeijan projekteihin tarkoitettua rahoitusta. Tätä rahaa hän käytti rakennuttaakseen itselleen mökkejä, taloja yms. Šelestin reaktio ilmiantoon oli yllättävä. Päiväkirjamerkinnän mukaan hän oli lähes yhtä pettynyt ilmiantajaan kuin ilmiannettuun virkamieheen. Hän pohti, miksi Aleksandrov, ilmiannon tehnyt henkilö, kertoi laittomasta toiminnasta hänelle, eikä suoraan komitealle. Mitä ilmeisimmin Aleksandrov pyrki ilmoituksellaan edistämään omaa asemaansa puolueessa hankkiutumalla eroon kilpailijastaan. Šelest antaa ymmärtää, että hän ei vienyt ilmiantoa eteenpäin ja lopettaa merkintänsä lakonisella kommentilla: ”kaikki tämä ällöttää minua”.²⁰⁵

4.3 Tapaus 1 – Novotšerrkasskin verilöyly

Marraskussa 1962, tunnetun venäläisen runoilijan ja toisinajattelijan Anna Ahmatovan avustaja Lydia Tšukovskaja oli ollut viettämässä iltaa Ahmatovan luona. Molemmat naiset olivat istuneet ruokapöydän ääressä kynttilän valossa, kun Ahmatova oli ottanut palan paperia ja kirjoittanut sille lyhyen kysymyksen: ”Mitä olet kuullut Novotšerrkasskista?”. Lydia otti paperin ja kynän: ”Vain vähän. He sanovat, että kesällä, kun lihan hintaa nostettiin, ihmiset mellakoivat, mikä johti pidätyksiin”. Anna otti paperin takaisin, yliviivasi sanan ”pidätyksiin” ja kirjoitti sen tilalle ”ruumiisiin”. Tämän kasvokkaisen kirjeenvaihdon jälkeen Ahmatova otti paperilapun ja poltti sen.²⁰⁶

²⁰⁴ Prozhito, Boris Vronski, 6.2.1963.

²⁰⁵ Prozhito, Petro Šelest, 1.5.1961.

²⁰⁶ Prozhito, Lydia Tšukovskaja, 4.11.1962.

Monet aineistossa esiintyneistä päiväkirjan pitäjistä olivat kuulleet huhuja siitä, mitä Novotšerrkasskissa oli tapahtunut. 2. kesäkuuta 1962. Neuvostoliiton armeija ja MVD avasivat tulen kohti mielenosoittajia²⁰⁷, jotka olivat kokoontuneet Novotšerrkasskin Lenininaukiolle protestoimaan tehdastyöläisten laskettuja palkkoja ja samanaikaisesti nostettuja elintarvikkeiden hintoja. Mielenosoitukset linkittyivät massiiviseen elintarvikekriisiin, johon Hruštšovin johtama Neuvostoliitto ajautui 1960-luvun alussa muun muassa Kazakstanin epäonnistuneen uudismaaprojektin seurauksena. Verilöylyssä kuoli kymmeniä ihmisiä. Neuvostoliiton joukkojen (armeijan ja MVD:n) ylireagointi ei johtanut virheen myöntämiseen valtion tai sotilasjohdon osalta, vaan massiiviseen peittelyoperaatioon, joka johti lukuisiin vankeustuomioihin ja teloituksiin erinäisten rikosnimikkeiden nojalla. Tapahtumat tulivat virallisesti päivänvaloon vasta Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen, vaikka maan sisällä juorut ja samizdat-julkaisut aiheesta levisivätkin kulovalkean tavoin.²⁰⁸ Novotšerrkasskin tapahtumista kuultiin ystäviltä tai tutuilta, jotka uskalsivat ottaa asian puheeksi. Myös versiot siitä, mitä oli tapahtunut, vaihtelivat virallisen narratiivin puuttuessa. Syyskuussa, kuukausia tapahtuneen jälkeen, sosiologi Tatiana Zaslavskajan ystävät jakoivat hänelle uutisia tapahtuneesta. He olivat kuulleet, että paikalle saapuneen ensimmäisen armeijajyksikön komentaja ei ollut pystynyt antamaan käskyä ampua kohti aseetonta ihmisjoukkoa ja oli käskyn antamisen sijaan ampunut itsensä.

Tieto upseerin itsemurhasta ei pitänyt paikkaansa. On totta, että kyseinen upseeri, Matvei Shoposnikov ei ollut suostunut antamaan ampumiskäskyä, mutta itsensä ampumisen sijaan hän oli käskenyt sotilaidensa tyhjentää luodit aseistaan.²⁰⁹ Zeslevskaja oli kuitenkin kuullut, että "suoritusongelmaisen", ensimmäisen osaston tilalle oli lähetetty uusi, joka oli suorittanut tehtävänsä ja avannut tulen. Hänelle saapunut tieto piti siis osittain paikkaansa.

Tällaista on todellisuus sosialistisessa Neuvostoliitossamme.

²⁰⁷ Joshua C. Andyn tutkimuksen mukaan on epäselvää, avasiko Neuvostoliiton armeijan joukot tulta ollenkaan. On mahdollista, että verilöylystä oli vastuussa vain MVD. Ilic, M., Smith, J., Andy, J.C., 2009, 181.

²⁰⁸ Ilic, M., Smith, J., Andy, J.C., 2009, 181-196.

²⁰⁹ Ilic, M., Smith, J., Andy, J.C., 2009, 184-185.

Paljon voidaan haluttaessa selittää virheillä, kyvyttömyydellä johtaa, vääristyneillä direktiiveillä ja yksittäisten työntekijöiden välinpitämättömyydellä. Paljon, mutta ei kaikkea, eikä varsinkaan viattomien ihmisten teloituksia, ihmisten, jotka ovat kyllästyneet elämään koirina ja jatkuvasti huonontuvaan elämänlaatuun.²¹⁰

Boris Vronski oli kuullut samankaltaista. Myös hänelle oli kantautunut huhu, että ensimmäinen tehtävälle lähetetty upseeri oli ampunut itsensä. Kaksi kuukautta myöhemmin hän kuuli, että protestien yhteydessä, mielenosoittajat olivat heittäneet paikallisen virkamiehen ulos tehtaan ikkunasta.

Tämäkään huhu ei todellisuudessa pitänyt paikkaansa. On totta, että työläiset valloittivat tehtaan ja pitivät paikallisia "puoluepomoja" panttivankeinaan tehtaan tiloissa. Saavuttuaan paikalle, armeijan joukot kuitenkin hakivat virkamiehet pois väkivallattomasti. Ainoa asia, joka julkisista rakennuksista heitettiin alas mielenosoituksen aikana, oli Hruštšovin häpäisty muotokuva.²¹¹

Vronskin mukaan sanomalehdet olivat ilmoittaneet Novotšerrkasskin tapahtumista epäonnistuneena pankkiryöstönä, jonka armeijan joukot olivat estäneet onnistuneesti. Rangaistuksia oli lehti-ilmoituksen mukaan jaettu rikoksen vakavuus huomioon ottaen.²¹²

Novotšerrkasskin verilöylyä käsittelevät päiväkirjamerkinnot viestivät tehokkaasta juorukoneistosta, valtion kontrolloiman median kärsimästä epäluottamuksesta ja pettymyksestä sekä tehtyä veritekoa että sen peittelyä kohtaan. Vaikka uutiset kantautuivatkin niistä kiinnostuneille usein vasta kuukausia tapahtuneen jälkeen, on tärkeää huomata, että ne eivät ainoastaan päässeet perille, ne myös jatkoivat elämistään niin pitkään, kun uutta tietoa tapahtuneesta saatiin selville. Vronskin merkintä pankkiryöstöstä näyttää, kuinka epätoivoista tapahtumien peittely oli. Ihmiset Neuvostoliitossa tiesivät hämmästyttävällä tarkkuudella, mitä oli tapahtunut, länsimaat vasta Neuvostoliiton romahdettua noin 30 vuotta myöhemmin.²¹³

²¹⁰ Prozhito, Tatiana Zaslavskaja, 1.9.1962.

²¹¹ Kozlov, V., Elaine McClarnand, MacKinnon, E. M., & McClarnand, E., 2002, 237.

²¹² Prozhito, Boris Vronski, 15.12.1962.

²¹³ Ilic, M., Smith, J., Andy, J.C., 2009, 181.

4.4 Tapaus 2 – Joseph Brodskyn oikeudenkäynti

Novotšerrkasskin tapahtumien ohella, toinen merkittävä tapaus, joka koetteli kansalaisten oikeudenmukaisuuskäsitystä, oli rakastetun runoilijan ja toisinajattelijan, Joseph Brodskyn, näytösoikeudenkäynti ja tuomitseminen vuonna 1964.

1960-luvun alussa Neuvostoliiton kulttuurikenttä koki asteittaista vapautumista ns. ”sosialistisen realismin” tyyliuunnan alaisuudesta. Tämän aikakauden kenties merkittävin saavutus oli Aleksandr Solženitšynin esikoisteoksen, Neuvostoliiton vankileireistä kertovan, ”Ivan Denisovitsin päivä” julkaisu *Novyi Mir* -kirjallisuuslehdessä. Liberaalin taiteen tuulet hiipuivat kuitenkin nopeasti ns. Maneesihallin tapauksen jälkeen. Hruštšovin uudesta liberaalista kulttuuriasenteesta säikähtäneenä, hänen puoluetoverinsa järjestivät hänelle Moskovan maneesihallissa modernin/abstraktin taiteen näyttelyn. Näyttelyyn sisään päästyään ja katseltuaan ympärilleen hänen ensimmäiset sanansa olivat ”Tämä on koiran paskaa, aasi maalaisi paremmin hännällään”. Häntä järkytti erityisesti taiteessa esillä ollut alastomuus ja homoseksuaaliset viittaukset. Tapauksen jälkeen Hruštšov muutti linjaansa konservatiivisemmaksi julistaen käytännössä sodan modernille taiteelle.²¹⁴

Tämä uusi modernin taiteen vastainen kampanja vaati uhreja. Tähän rooliin päätyi nuori Joseph Brodsky, mikä oli hämmentävää hänen kirjoitustyyliensä ollessa jokseenkin konservatiivinen. Monet muut aikakauden toisinajattelijat olisivat voineet ”sopia syntipukeiksi paremmin” heidän rohkeampien ja kokeilevampien tyyliensä vuoksi. Osa Brodskyn kollegoista uskoi, että hänen tuomitsemisensa perustui hänen runojensa tarjoamaan ”vapaudentunteeseen”, joka resonoi Neuvostoliiton nuorison kanssa ja teki hänestä siksi valtionjohdolle vaarallisen. Yksinkertaisempaan selitykseen voidaan pitää Yakov Lernerin Brodskyyn kohdistamaa ajojahtia. Lerner oli Hruštšovin politiikan ihailija ja urakehitystä etsivä patriootti. Hän pyrki etsimään ja tuomaan oikeuden eteen ”valtiollisia uhkia”, olivat ne sitten ideologisesti latautuneita runoilijoita tai julkista häiriötä aiheuttaneita juoppoja. Lerner ei ollut korkea-arvoinen virkamies vaan enemmänkin siviiliaktiivi. Hän oli 50-luvun puolivälissä huomannut opiskelijoiden keskuudessa heränneiden liberaalien aatteiden ja Unkarissa vuonna 1956 tapahtuneen kansannousun välillä yhteyden ja otti tehtäväkseen vainota

²¹⁴ Taubman, W., 2004, 589-590.

tällaisten liberaalien aatteiden tuottajia. Vuonna 1963, Lerner oli valinnut Brodskyn silmätikukseen kutsuen tämän esimerkiksi haastatteluihin, joissa hän kyseli Brodskyn työtilanteesta. Lernerillä oli Leningradin KGB:n tuki, jota hän hyödynsi suruttomasti esimerkiksi varastaessaan Brodskyn teinivuosien päiväkirjan. Runoilija vietiin lopulta oikeuteen vuonna 1964 ja hänet tuomittiin loisimisesta²¹⁵ viiden vuoden fyysiseen työhön.²¹⁶ Tutkija V. Kozlov tiivisti Brodskyn tuomion syitä:

"1960-luvun puolivälissä, ennen Hruštšovin syrjäyttämistä ja sen jälkeenkin, etsittiin tehokkainta keinoa painostaa toisinajattelijoita noudattaen silti neuvostolain virallisia pelisääntöjä. . . . Brodskyn tapaus oli yksi monista paikallisviranomaisten kokeiluista, joissa viranomaiset eivät pitäneet jostain henkilöistä tai tämän näkemyksistä, vakaumuksista tai ideoista, mutta jota he eivät voineet lain nojalla niistä tuomita..." "siispä tehtiin kokeilu – syytetään Brodskyä loisimisesta."²¹⁷

Brodskyn kohtalon näkyvyys päiväkirja-aineistossa on verrattavissa Juri Gagarinin onnistuneen avaruuslennon jälkeiseen hurmostilaan. Usean viikon ajan päiväkirjoissa ei Brodskyn lisäksi käsitelty muita uutisia käytännössä ollenkaan. Yhdelläkään hänestä kirjoittaneella henkilöllä ei ollut epäilystäkään siitä, mitä yleisön silmien edessä tapahtui. Runoilija haluttiin tuhota keinolla millä hyvänsä, osittain esimerkiksi muulle kulttuuriväelle. Oli selvää, että Brodskyn oikeudenkäynnissä ei oltu jakamassa oikeutta, vaan maan johdon tahtoa. Elokuva-alalla työskennellyt Anatoli Grebnev tiivisti hyvin yksimielisten päiväkirjamerkintöjen näkemyksen oikeussalissa tapahtuneesta näytelmästä. "Häntä syytettiin loisimisesta. Kaikki oli ennalta suunniteltua – julkiset syyttäjät ja todistajat. Oikeudenkäynti oli kaiken lisäksi huonosti järjestetty."²¹⁸ Pavel Antokolski kirjoitti vastaavasti:

Kuinka monta kertaa joudumme palaamaan nuoren runoilija Brodskin kauheaan Leningradin oikeudenkäyntiin. Valitettavasti en tunne hänen runojaan ollenkaan. Kaikki sanovat hänen olevan lahjakas ihminen. Oikeudenkäynti oli ruma. Tuomioistuimen ovien yläpuolella oli juliste: täällä tuomitaan loisia. Tšukovskin ja Marshakin kirjeet luettiin ääneen, eikä niillä ollut vaikutusta naistuumariin tai

²¹⁵ Loisiminen oli rikosnimike, joka viittasi muiden kustannuksella elämiseen. Myöhemmin myös Vladimir Voinovitšia epäiltiin loisimisesta.

²¹⁶ Loseff, L., Miller, J. A., & Miller, J., 2011, 69-74.

²¹⁷ Loseff, L., Miller, J. A., & Miller, J., 2011, 74.

²¹⁸ Prozhito, Anatoli Grebnev, 10.5.1964.

arvioijiin, jotka käyttäytyivät uskomattoman töykeästi, huusivat syytetylle Brodskylle ja antoivat hänelle lopulta viiden vuoden karkoituksen Leningradista.²¹⁹

Rubin Vitali kirjoitti päiväkirjaansa runoilijan saaman tuomion sanasta sanaan:

Brodski laiminlyö systemaattisesti neuvostoihmisen velvollisuudet materiaalsen hyödyn ja henkilökohtaisen turvallisuuden tuottamisessa, kuten hänen toistuvasta työvaihdostaan käy ilmi. KGB varoitti häntä vuonna 1961 ja poliisi vuonna 1962. Hän lupasi hankkia vakituisen työpaikan, mutta ei kuitenkaan tehnyt niin, hän ainoastaan kirjoitti ja luki dekadenttisia runojaan iltaisin. Nuorten kanssa työskentelevän komission todistuksesta käy selväksi, että Brodsky ei ole runoilija. Myös "Evening Leningrad" -sanomalehden lukijat tuomitsivat hänet. Täten tuomioistuin päättää asetusta soveltaen karkottaa Brodskin syrjäisille alueille viideksi vuodeksi pakolliseen ruumiilliseen työhön.²²⁰

Brodskyn oikeudenkäynnistä ei löytynyt ainuttakaan tuomioistuimen ratkaisua puoltavaa päiväkirjamerkintää. Kaikki tapahtumasta kirjoittaneet tuomitsivat runoilijan saaman julkisen nöyryytyksen ja rangaistuksen. Viktor Starkov kirjoitti, kuinka Neuvostoliiton tapa tuhota toisinajattelijat on muuttunut vuosi vuodelta hienovaraisemmaksi viitaten Brodskyn saamaan loisimistuomioon.²²¹ Lidia Tšukovskaja taas ihmetteli tuomiota karkottaa runoilija Leningradista, etenkin kun viranomaiset väittivät hänen yrittäneen loikata länsimaihin jo vuosia aikaisemmin. "Jos on totta, että hän halusi paeta ulkomaille (mihin en itse usko), niin miksi ei päästää häntä lähtemään. Meillä on 200 miljoonaa ihmistä. Miksi KGB ei huokaissut "Yksi hölmö vähemmän!"²²²

Brodskyn oikeudenkäynti muistutti Sinjavskin satiiriteoksessa esiintynyttä syyttäjä Globovin pojan oikeudenkäyntiä siinä, että hänet oli tuomittu jo kauan ennen kuin hän astui jalallaan oikeussaliin.

- Jättäkää typerä pilailu. Serjoža kalpeni. – En ole vielä tuomittu, ainoastaan syytetty.

Tutkintotuomari naurahti ja avasi ikkunaverhon. Päivän valo oli niin puhdas ja kuulakas, että teki mieli hengittää sitä täysin rinnoin.

²¹⁹ Prozhito, Pavel Antokolski, 5.4.1964.

²²⁰ Prozhito, Rubin Vitali, 21.4.1964.

²²¹ Prozhito, Viktor Starkov, 20.7.1964.

²²² Prozhito, Lydia Tšukovskaja, 13.3.1964.

- Tule tänne. Kuulitko mitä sanoin sinulle.

Kohta lyö, ajatteli Serjoža kasvot jäykistyen.

- Katso ikkunasta!

Serjoža katsoi torille, jossa oli usein käynyt, ja näki maanalaisen aseman suuaukon sinne puikkelehtivine ihmisineen, pienikokoisia johdinautoja ja tavallisia henkilöautoja, joissa ajeli väkeä, kukin sinne minne tahtoi. Taivaalta putoili lunta, oikeaa puhdasta lunta.

- Kas tuolla ovat – syytetyt. Näetkö, miten paljon heitä on?

Tutkintotuomari osoitti väkijoukkoa heidän alapuolelleen. Sitten hän silitti Serjožan paljaaksi kerittyä päätä ja selitti lempeästi:

- Sinä veikkoseni, et ole enää syytetty. Olet jo tuomittu.²²³

4.5 Yhteenveto

On selvää, että päiväkirjaa pitäneiden henkilöiden ja satiirikkojen mielestä Neuvostoliiton oikeusjärjestelmä toimi ristiriidassa kommunismin ideologian ja suojasään ajan liberaalimman ilmapiirin kanssa. Rehottava lahjontakulttuuri, puoluejäsenyyden edut, rangaistuskäytäntöjen kovuus ja valtion ylläpitämä valheellinen julkisivu herätti närää päiväkirjamerkinnöissä ja satiirikkirjallisuudessa. Oikeudenmukaisemmasta järjestelmästä haaveilevat kansalaiset levittivät tietoa vallan väärinkäytöstä ja epäoikeudenmukaisista rikostuomioista virallisen narratiivin ollessa totuuden etsinnän kannalta hyödytön. On mielenkiintoista huomata, kuinka nämä juorut usein maalasivat viranomaisien toiminnan epäoikeudenmukaisemmaksi kuin mitä se todellisuudessa oli ollut. Johtuiko liioittelu halusta mustamaalata poliisia ja oikeusjärjestelmää, vai oliko kansalaisilla aidosti vaikeuksia uskoa poliisin ja tuomioistuinten kykenevän oikeudenmukaisiin toimiin, jolloin ”pahimman oletaminen” tuntui todennäköisimmältä vaihtoehdolta?

²²³ Terts, A., Konkka, J., & Sinjavskij, A., 1960, 107–108.

5 LOPUKSI

Hruštšovin valtakauden ja suojasään toinen puolisko oli sekä sisä- että ulkopoliittisesti hyvin värikästä aikaa. Neuvostoliitto oli keskellä kylmän sodan myllerrystä. Päiväkirjat täyttyivät Kuuban ohjuskriisistä, Fidel Castron Moskovon vierailusta, John F. Kennedyn salamurhasta ja kilpajuoksusta avaruuteen. Samanaikaisesti maan sisällä Stalinin vuosista toipuva kansakunta eli edeltäjäänsä huomattavasti liberaalimman ja uudistushaluisen, mutta myös näkemyksissään ailahtelevan ja populistisen valtionpäämiehen alaisuudessa. Hruštšov otettiin vastaan lämpimästi etenkin salaisen puheen alkuun sysäämän destalinisaatiokampanjan ja Kazakstanin uudismaaprojektin 1950-luvun lopun menestyksekkäiden vuosien myötä. Hirmuhallitsijan seuraaja lupasi selvittää Neuvostoliittoa piinanneet taloudelliset ja sosiaaliset ongelmat sekä elintason kohotusta kautta itäblokin.

Toisin kävi. Hruštšov ja hänen hallintonsa peri monista ongelmista kärsivän Neuvostoliiton, jonka korjaamiseen hänellä ei ollut resursseja, työkaluja tai välttämättä taitoaakaan. Ei ole kiisteltyä, etteikö Hruštšov aidosti pyrkinyt lukuisilla reformeillaan kehittämään Neuvostoliiton taloudellista ja sosiaalista tilannetta, mutta projektit jäivät usein puolitiehen. 1960-luvun alkupuoliskolla ”maatalousnero-Hruštšovin” Neuvostoliitto kärsi mittavasta elintarvikepulasta, kulttuurikenttä kärsi jälleen tiukasta sensuurista ja näytösoikeudenkäynneistä 50-luvun loppupuolen hetkellisen hengähdystauon jälkeen, kansa ei luottanut maan oikeusjärjestelmään, poliisiin, salaiseen poliisiin tai armeijaan ja Hruštšovin ympärille alkoi ilmestyä samankaltainen henkilökultti, jota hän itse väitti retoriikassaan purkavansa.

Venäläiset satiirikot dokumentoivat prosessin maanalaiseen samizdat - kirjallisuuteen. Ystävältä ystävälle levitetty teokset ottivat puheeksi monia yhteiskunnallisia ongelmia, joihin valtion talutusnuorassa oleva media ei ottanut kantaa. Oppositiovetoista kirjallisuutta suorastaan janottiin. Harvoja sensuurikoneiston läpikäyneitä, tulenarkoja aiheita käsitteleviä kirjoja, kuten Alexander Solženitsynin ja Ilja Ehrenburgin teoksia revittiin kioskeista ja uudelleenmyytiin kovaan hintaan pimeillä markkinoilla samalla kun samizdat - teoksia luettiin varoen oman kodin suojassa.

Satiiriteokset peilaavat aikakauden päiväkirjamerkintöjä. Sisäpoliittiset puheenaiheet ovat molemmissa hyvin verrannollisia sekä sisällöltään että tyyliltään. Sivutilaa täyttivät valtionpäämiesten ja työläisten mobilisointiin tarkoitetut henkilökultit, oikeusmurhat sekä epäluottamus viranomaisia kohtaan. On selvää, että vaikka maassa, jossa ei ollut vapaata mediaa ja jossa toimi mittava sensuurilaitos, kansa oli hyvin tietoinen heidän keskuudessaan vallinneista ongelmista. Virallisten tiedonlähteiden sijaan juoruttiin, yritettiin salakuunnella länsimaisia radio-ohjelmia ja luettiin laitonta kirjallisuutta, joka laajan päiväkirja-aineiston mukaan vastasi kansan mielipiteitä ja näkemyksiä tavallisen ihmisen arjesta Hruštšovin Neuvostoliitossa.

KIRJALLISUUS

Alasuutari, P. (1996). *Toinen tasavalta: Suomi 1946–1994*. Vastapaino.

Annie Gérin., 2018. *Devastation and laughter: Satire, power and culture in the early Soviet state, 1920s-1930s*. University of Toronto Press.

Breslauer, G. (1980). Khrushchev Reconsidered. In S. F. Cohen, A. Rabinowitch, & R. S. Sharlet (Eds.), *The Soviet Union since Stalin* (pp. 50–70). essay, Indiana University Press.

Brintlinger, A. (2012). From World War to Cold War: Tvardovsky, Solzhenitsyn, Voinovich, and Heroism in the Post-Stalin Period. In *Chapaev and His Comrades: War and the Russian Literary Hero across the Twentieth Century* (pp. 146–173). Academic Studies Press.

Cohen, S. F., Rabinowitch, A., & Sharlet, R. (1980). *The Soviet Union since Stalin*. Macmillan Press.

Ermolaev, H. (1997). *Censorship in Soviet literature 1917-1991*. Rowman & Littlefield.

Etty, J. (2019). *Graphic satire in the Soviet Union: Krokodil's political cartoons*. University Press of Mississippi.

Fingerroos O. (2006). *Muistitietutkimus: metodologia kysymyksiä*, Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Ganor, B. (1995). *The Culture of Crime (1st ed.)*. Routledge.

Glanc, T. (2019). *Samizdat Past and Present*. Karolinum Press.

Glanc, T., & Gruntorád, J. (2018). Samizdat Literature in Czechoslovakia during the 1970s and 1980s. In *Samizdat Past & Present* (pp. 104–120). essay, Institute of Czech Literature, Karolinum Press.

Hoffmann, E. (1980). Changing Soviet Perspectives on Leadership and Administration. In S. F. Cohen, A. Rabinowitch, & R. S. Sharlet (Eds.), *The Soviet Union since Stalin* (pp. 71–92). essay, Indiana University Press.

Jones, P., & Schattenberg, S. (2009). "Democracy" or "despotism"? How the Secret Speech was translated into everyday life. In *The dilemmas of de-Stalinization Negotiating Cultural and social change in the khrushchev era* (pp. 64–79). essay, Routledge.

Jones, P. (2006). *The dilemmas of de-stalinization: Negotiating cultural and social change in the Khrushchev era*. RoutledgeCurzon.

Jones, P., & Filtzer, D. (2009). From mobilized to free labour: de-Stalinization and the changing legal status of workers. In *The dilemmas of de-Stalinization Negotiating Cultural and social change in the khrushchev era* (pp. 154–170). essay, Routledge.

Jones, P., & Kozlov, D. (2009). Naming the social evil: the readers of Novyi mir and Vladimir Dudintsev's *Not by Bread Alone*, 1956-59 and beyond. In *The dilemmas of de-Stalinization Negotiating Cultural and social change in the khrushchev era* (pp. 80–98). essay, Routledge.

Jones, P., & Schattenberg, S. (2009). "Democracy" or "despotism"? How the Secret Speech was translated into everyday life. In *The dilemmas of de-Stalinization Negotiating Cultural and social change in the khrushchev era* (pp. 64–79). essay, Routledge.

Johnston, T. (2011). *Being soviet: Identity, rumour, and everyday life under Stalin 1939-53*. Oxford Unievrarsity Press.

Kivistö, S. & Riikonen, H. K. (2012). *Satiiri Suomessa*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kivistö, S. & Ikonen, T. (2007). *Satiiri: Johdatus lajin historiaan ja teoriaan*, Yliopistopaino.

Kind-Kovács, F., Kind-Kovács, F., & Labov, J. (2015). Samizdat and Tamizdat: Entangled Phenomena. In *Samizdat, Tamizdat, and Beyond: Transnational Media during and after socialism* (pp. 1–19). essay, Berghahn Books.

Kind-Kovacs, F., & Labov, J., (2015). *Samizdat, Tamizdat, and Beyond: Transnational Media During and After Socialism*. Berghahn Books.

Komaromi, A. (2022). *Soviet Samizdat: Imagining a New Society*. Cornell University Press.

Komaromi, Morson, G. S., & Project Muse. (2015). *Uncensored: Samizdat Novels and the Quest for Autonomy in Soviet Dissidence*. Northwestern University Press.

Koukelonniemi, P., & Huttunen, R. (1974). *Täällä Radio Jerevan*. Otava.

Kozlov, V., Elaine McClarnand, MacKinnon, E. M., & McClarnand, E. (2002). *Mass uprisings in the USSR: Protest and rebellion in the post-Stalin years*. Routledge.

Kozlov, D. J. (2012). *The Thaw: Soviet society and culture during the 1950s and 1960s*. Univ. of Toronto Press.

Lipovetsky, M. W., & Wakamiya, L. R. (2016). *Late and Post-Soviet Russian Literature: A Reader, Vol.II*. Academic Studies Press.

Loseff, L., Miller, J. A., & Miller, J. (2011). *Joseph Brodsky: A Literary Life*. Yale University Press.

Maus, D. C., & Project Muse. (2011). *Unvarnishing Reality: Subversive Russian and American Cold War Satire*. University of South Carolina Press.

Ryan, K. L. (2009). *Stalin in Russian satire, 1917-1991*. University of Wisconsin Press.

Sharlet, R. S. (1980). De-Stalinization and Soviet constitutionalism. In S. F. Cohen, A. Rabinowitch, & R. S. Sharlet (Eds.), *The Soviet Union since Stalin* (pp. 93–112). essay, Indiana University Press.

Sjö, K., & Leskelä-Kärki, M. (2020). Päiväkirja, minuuks ja historia. In K. Sjö, M. Leskelä-Kärki, & L. Lalu (Eds.), *Päiväkirjojen jäljillä: historiantutkimus ja omasta elämästä kirjoittaminen* (pp. 5–33). essay, Vastapaino.

Siegelbaum, L. H. (1990). *Stakhanovism and the politics of productivity in the Ussr, 1935-1941*. Cambridge Univ. Pr.

Slonim, M. (1977). *Soviet Russian literature: Writers and problems, 1917-1977* (2nd rev. ed.). Oxford University Press.

Solženitsyn, A., & Lahtela, M. (1973). *Ivan Denisovitšin Päivä*. Tammi.

Taubman, W. (2017). *Khrushchev: The man and his era*. Simon & Schuster.

Zubok, V. M. (2009). *Zhivago's Children: The Last Russian Intelligentsia*. Harvard University Press.

Lähteet

Päiväkirja-arkisto: <https://prozhito.org>

Daniel, Y., & Arzhak, N. (1968). *This is Moscow speaking and other stories*. Collins and Harvill Pr.

Terts, A., Konkka, J., & Sinjavskij, A. (1960). *Oikeudenkäynti alkaa*. WSOY.

Voinovitš, V., & Pyykkö, R. (1979). *Sotamies Ivan Tšonkinin ihmeelliset seikkailut*. Karisto.

"Page 4" Izvestiia Digital Archive, 15 Jan. 1964, <https://dlib-eastview-com.ezproxy.jyu.fi/browse/doc/24981619>.

G. F. (1964, Apr 05). Russia has 'socialist crime,' too: It is the crime that disrupts the economy or involves theft from the state, and in the past three years it has led to 160 death sentences. russia has 'socialist crime,' too. *New York Times (1923-)* Retrieved from <https://www.proquest.com/historical-newspapers/russia-has-socialist-crime-too/docview/115579946/se-2>